

ASİFƏ TELMANQIZI

Bəxtiyar Vahabzadənin
yaradıcılığı

ASİFƏ TELMANQIZI

134094

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN YARADICILIĞI

dərs vəsaiti

Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyinin 05.07.2010-cu il
tarixli, 25 №-li əmri ilə ali
məktəblər üçün dərs vəsaiti
kimi təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan milli
kitabxanası

Bakı - 2010

Az
Ə-51

Elmi redaktoru və
ön sözün müəllifi:

Vaqif Sultanlı
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:
Tofiq Hüseynoğlu
filologiya elmləri doktoru, professor

İfrat Əliyeva
filologiya elmləri doktoru, professor

Ə-51 Əliyeva Asifə Telman qızı.
Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı,
152 səh., Bakı, Turan evi, 2010.

Dərs vəsaitində müasir Azərbaycan ədəbiyyatının
görməli nümayəndələrindən biri olan Bəxtiyar Vahab-
zadənin həyat və yaradıcılıq yolu araşdırılmışdır.

4306020000

Ə -----

113-2010

© Asifə Əliyeva, 2010

HİSSLƏ İDRAKIN VƏHDƏTİ

Çağdaş Azərbaycan poeziyasının qüdrətli şəxsiyyətlərindən biri olan Bəxtiyar Vahabzadənin bədii dünyası özünəməxsusluğu, orijinallığı, bənzərsizliyi ilə seçilir. Onun ədəbiyyatın müxtəlif janrlarında yazdığı əsərləri zehni-intellektual düşüncənin bədii təzahürü kimi diqqəti çəkir.

Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində təkrarsız dəst-xətti olan, dili, üslubu, mövzuları ilə kimsəni təkrar etməyən, novator sənətkarlardandır. Müəllifin novatorluğunu şərtləndirən məqamlardan biri hər şeydən öncə, adi, heç kəsin diqqətini çəkməyən perdmətə fəlsəfi müstəvidə yanaşa bilməsi, onun ilk baxışda görünməyən tərəflərinin üzə çıxarılmasıdır.

Bəxtiyar Vahabzadə demək olar ki, ədəbiyyatın bu gün işlək olan əksər növ və janrlarına müraciət etmişdir. O, şeir, poema, hekayə, dram əsərləri, ssenari yazmış, ədəbi tənqid, ədəbiyyatşünaslıq və publisistika ilə məşğul olmuş, bədii tərcümələr etmişdir.

Lakin ədib müxtəlif ədəbi növlərə və janrlara müraciət etsə də, onun yaradıcılığı ilk növbədə poeziya ilə bağlıdır. Müəllifin şeirləri Azərbaycan ədəbiyyatında sözün həqiqi mənasında intellektual

poeziyanın dəyərli nümunələri kimi maraq doğurur.

Azərbaycan poeziyasında poemanın bir çox örnəklərini yaradan şairin "Yollar-oğullar", "İztirabın sonu", "Sadə adamlar", "Şəbi-hicran", "Dörd yüz on altı", "Gülüstan", "Təzadlar", "Ağlar-güləyən", "Əbədi heykəl", "Etiraf", "Faciə", "Atılmışlar", "Muğam", "Mərziyə", "Şəhidlər" və digər əsərləri bəhs olunan janrın poetikasının zənginləşməsində xeyli dərəcədə rol oynamışdır.

Bəxtiyar Vahabzadə müxtəlif dövrlərdə qələmə aldığı "İkinci səs", "Yağışdan sonra", "Yollara iz düşür", "Qızıl alma", "Fəryad", "Dar ağacı", "Özü-müzü kəsən qılınc" ("Göy türklər") və digər pyesləri ilə cəmiyyətimizdəki ictimai-siyasi və mənəvi əxlaqi problemlərin dramaturji həllini verməyə çalışmışdır. Onun dramaturgiyası yaradıcılığının başlıca xəttini təşkil edən poeziyasının tərkib hissəsi və mahiyyətə davamıdır. Belə ki, Bəxtiyar Vahabzadə şeirin janrı qəliblərinə sığmayan bədii düşüncələrini dramaturji müstəvidə əks etdirməyə çalışmışdır.

Bundan əlavə, Bəxtiyar Vahabzadənin ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki yazıları bir tərəfdən peşəkar bir ədəbiyyat araşdırıcısının, qarşı tərəfdən isə yaradıcı bir şəxsin bədii təcrübələrinin yekunu və xülasəsi kimi gerçəkləşən elmi-nəzəri qənaətləri əks etdirməkdədir. Xüsusilə, onun iyirminci yüzil Azərbaycan poeziyasının ya-

radıcılarından biri olan Səməd Vurğunun ədəbi-bədii dünyasına həsr etdiyi eyniadlı monoqrafik tədqiqatı monumentallığı, ümumiləşdirmə vüsəti ilə diqqəti çəkir.

Bəxtiyar Vahabzadə bütün yaradıcılığı boyu publisistika ilə məşğul olmuş, müxtəlif mətbuat orqanlarında dərc olunmuş məqalələri ilə xalqı düşündürən, ictimai fikri məşğul edən məsələlərə bir vətəndaş kimi aktiv münasibətini bildirməyə çalışmışdır. Ədibin publisistik yazılarında milli istiqlal, ana dili, məktəb və maarif məsələləri, məmur özbaşınalığı, vətən təbiətinin qorunması və s. problemlərə toxunulmuşdur. Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, müəllifin publisistik yazılarında qaldırmış olduğu bir çox problemlər cəmiyyətdə ciddi rezonans doğurmuş, ictimai rəyə təsir göstərmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə tərcümə yaradıcılığı ilə də davamlı olaraq məşğul olmuşdur. Müəllifin daha çox rus dilindən etdiyi tərcümələri orijinala sdaqətlə yanaşı, yüksək poetikliyi, ana dilinin misilsiz imkanlarını nümayiş etdirməsi baxımından maraq doğurur. O, bir çoxları kimi tərcümə sənətinə adi nəzərlə yanaşmamış, nəyi tərcümə etməsinin fərqi-nə varmış, bu sahədəki fəaliyyətilə örnək olmağı bacarmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin bədii yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan keyfiyyətlərdən biri fəlsəfilikdir. Janrından asılı olmayaraq müəllifin bütün əsərlərində özünü aşkar şəkildə büruzə verən bu estetik

çalar poetik fərdiyyətin təməlində dayanır. Şairin əsərlərinin düşündürücülüüyü burada qaldırılan problemlərlə yanaşı, eyni zamanda, fikrin fəlsəfi ifadə tərzilə şərtlənir.

Ədibin yaradıcılığına yurdsevərlik və vətənpərvərlik ruhu hakimdir. O nədən yazırsa-yazsın, əsərlərinin ruhunda, mayasında vətənin dərd və ağrıları, həsrət və iztirabları duyulmaqdadır. Bu aspekt isə bir sənətkar kimi onun vətəndaşlıq amilindən qaynaqlanır.

Bəxtiyar Vahabzadə dünyanın qüdrətli qələm sahibləri kimi daim dövrlə, zamanla, mühitlə, cəmiyyətlə, hakimiyyətlə qarşı-qarşı durmuş, özü-özü ilə müxalifətdə olmuşdur. Bu müxaliflik onun yaradıcılığının mahiyyətə öndərliyini, daim ədəbi gündəmdə olmasını təmin etmişdir. Şeirlərinin birində "bircə ondan razıyam ki, özümdən narazıyam" hökm-qənaəti fonunda özüylə barışmazlığın obrazlı ifadəsini verən şairin qənaətinə, sənətin təməlində mənəvi-ruhi azadlıq dayanır.

İndiyədək Bəxtiyar Vahabzadə haqqında xeyli əsər yazılmış, onun yaradıcılığının müxtəlif aspektlərinin şərhinə çalışılmışdır. Lakin araşdırmaların çoxluğuna baxmayaraq şairin yaradıcılıq dünyasının bir çox sirləri açılmamış, onun fərdi üslubunu şərtləndirən amillər hərtərəfli şəkildə səciyyələndirilməmişdir.

Gənc ədəbiyyatşünas Asifə Telmanqızının oxucuların mühakiməsinə verilən "Bəxtiyar Vahabza-

dənin yaradıcılığı" kitabı dərs vəsaiti kimi işlənilmişdir. Burada Bəxtiyar Vahabzadənin həyatı və ədəbi fəaliyyətinin əsas istiqamətləri qısa, yığcam şəkildə təhlil olunmuş, əsərləri bədii-sənətkarlıq kontekstində incələnmiş, haqqında yazılan araşdırmalara münasibət bildirilmişdir. İnanırıq ki, əsər ədəbi-tənqidi fikrin diqqətini çəkəcək, layiqincə dəyərləndiriləcəkdir.

Vaqif Sultanlı

filologiya elmləri doktoru, professor

ÖN SÖZ YERİNƏ

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının qüdrətli yaradıcılarından biridir. O, zəngin, mürəkkəb bir yaradıcılıq yolu keçmiş, Sovet siyasi rejiminin ən sərt, amansız dövrlərində yaşamış, istiqlaliyyət uğrunda mübarizə aparmış, milli müstəqillik dövrü ədəbiyyatının bir sıra dəyərli örnəklərini yaratmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı janr baxımından rəngarəngdir. O, bədii yaradıcılığın müxtəlif janrlarında qələm çalmış, şeirlər, poemalar, dramlar, hekayələr yazmış, tənqid, ədəbiyyatşünaslıq və publisistika ilə məşğul olmuş, tərcümələr etmişdir. Lakin o daha çox poeziya sahəsində uğurları ilə ədəbi mövqeyini şərtləndirmişdir.

İyirminci əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf tarixi Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı ilə sıx bağlıdır. O, ötən əsrin qırxıncı illərindən başlayaraq milli ədəbi prosesin inkişafında yaxından iştirak etmiş, özünün orijinal, bənzərsiz dəst-xətti ilə ədəbiyyatımızın təkamülündə mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycan poeziyası tarixində az-az sənətkara Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılıq taleyini yaşamaq nəsib olmuşdur. Belə ki, şair öz əsərləri ilə da-

im ədəbi prosesin önündə getmiş, üslub tərəvətini, müasirliyini qoruyub saxlamış, ədəbi-nəzəri fikrin diqqət mərkəzində olmuşdur.

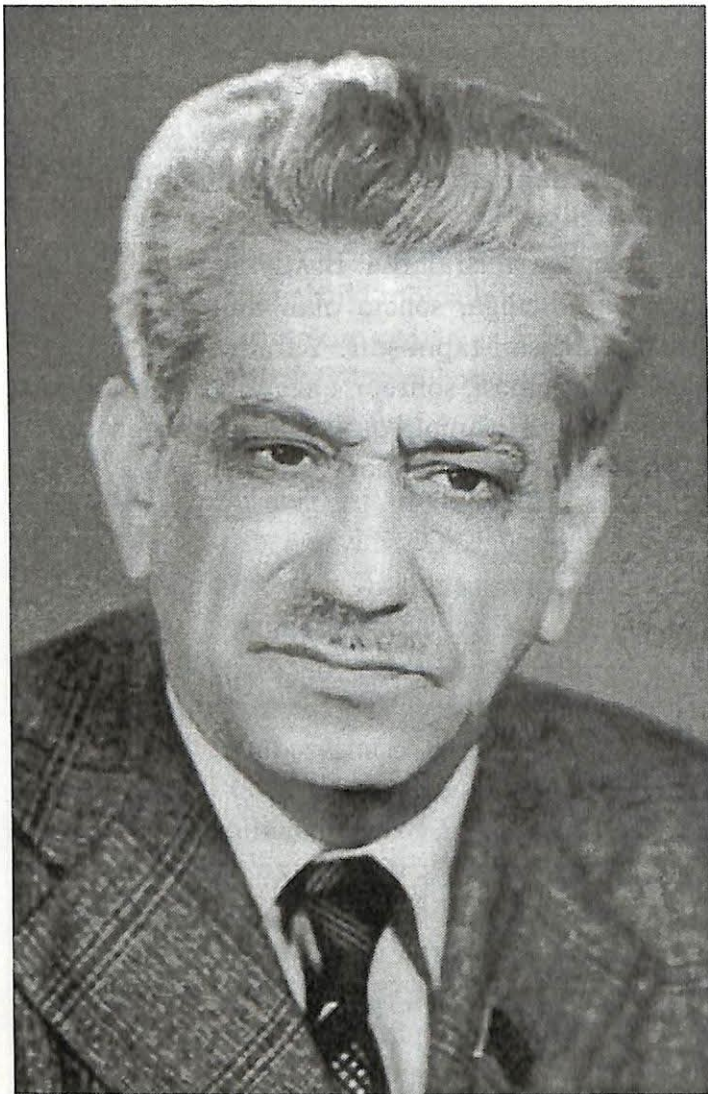
Azərbaycan şeirinin milli çalarlarla zənginləşməsində Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur. O, istər əsərlərinin fəlsəfi tutumu, istər ideya istiqaməti, istər dili-üslubu, istərsə də müraciət etdiyi mövzuları ilə ədəbiyyatda milli düşüncənin hakim olmasına çalışmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin bədii axtarışları üçün səciyyəvi olan "intellektual poeziya", "fikir poeziyası", "idrak poeziyası" və s. kimi epitetlər onun yaradıcılığının məğzini, mahiyyətini aşkarlamaq üçün olduqca səciyyəvidir. O, daim yazdığı əsərlərin məna, məzmun və fikir tutumuna diqqət yetirmiş, forma, yaxud zahiri orijinallıq xatirinə qələm çalmamışdır. Müəllif "Sənətkar və zaman" kitabına daxil etdiyi məqalələrin birində bununla bağlı fikirlərini ümumiləşdirərək yazır: "Düşüncədən, fikirdən kənar bədii əsər yalnız söz yığınıdır, Əsil sənətkar düşünə-düşünə yazdığı kimi, əsil oxucu da düşünə-düşünə oxumalıdır" (175, s.144). Lakin bir məsələyə diqqət yetirilməlidir ki, intellektuallıq, ağıla, idraka üstünlük verilməsi şairin şeirlərini heç bir zaman emosiyalardan məhrum etməmişdir. Ona görə də Bəxtiyar Vahabzadənin şeirləri intellektual olduğu qədər də hiss və duyğularla yoğrul-

duğundan böyük təsir və təlqin gücünə malikdir. Müəllif şeirlərinin birində yazır:

Bizim sənət dünyasının qırıq telli sazıyam,
Bircə odan razıyam ki, özümdən narazıyam.

Bizcə, bu misralarda Bəxtiyar Vahabzadənin sözə, yaradıcılığa, sənətə olan münasibəti dəqiq, sərrast ifadəsini tapmışdır. Yaradıcılığa ciddi münasibət bəsləməsi, şöhrətə, qazandığı uğurlara aludə olmaması, zəhmətə qatlaşması onun bir sənətkar kimi tale yolunu müəyyənləşdirmişdir.

I BÖLÜM

HƏYATI VƏ MÜHİTİ

Bəxtiyar Vahabzadənin həyat və yaradıcılıq yolu iyirminci əsrin mürəkkəb siyasi hadisələri içərisində keçmişdir. 1925-ci ildə Azərbaycanın Şəki şəhərində dünyaya gələn şair kiçik yaşlarında ailəsi ilə birlikdə Bakıya köçmüşdür. O, Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) filologiya fakültəsində təhsil almış (1942-1947), daha sonra elə həmin universitetin aspiranturasını bitirmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə bədii yaradıcılığa 1943-cü ildə dərc etdirdiyi "Ana və şəkil" şeiri ilə başlamışdır. 1949-cu ildə şairin "Mənim dostlarım" adlı şeirlər toplusu nəşr olunmuşdur.

Bəxtiyar Vahabzadə bədii yaradıcılığın müxtəlif janrlarında qələm çalmış, şeirlər, poemalar, dram əsərləri, hekayələr yazmış, tənqid, ədəbiyyatşünaslıq və publisistika ilə məşğul olmuş, dünya ədəbiyyatından tərcümələr etmişdir.

Elmi-nəzəri fəaliyyətini sistemli şəkildə davam etdirən Bəxtiyar Vahabzadə "Səməd Vurğunun lirikası" (1951) mövzusunda namizədlik dissertasi-

yası, "Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığı" (1964) mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycanda teatr və dramaturgiya sənətinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Onun "İkinci səs", "Yağışdan sonra", "Yollara iz düşür", "Qızıl alma", "Fəryad", "Dar ağacı", "Özümüzü kəsən qılınc" ("Göy türklər") və digər pyesləri müasir Azərbaycan dramaturgiyasının orijinal, təkrarsız, özünəməxsus nümunələrindən hesab olunmaqdadır. Müəllifin dram əsərlərinin mühüm bir qismi Azərbaycan Dövlət Milli Dram Teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulmuş, televiziya ekranlarında nümayiş etdirilmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə ardıcıl olaraq pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, uzun müddət Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında müəllim, baş müəllim, dosent, professor vəzifələrində çalışmışdır. Sonralar bir müddət Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri olmuş, ömrünün sonuna qədər həmin kafedrada elmi məsləhətçi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə 1980-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, 2000-ci ildə isə həqiqi üzvü seçilmişdir.

O, Azərbaycanın Əməkdar İncəsənət xadimi (1974) Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı (1976), SSRİ Dövlət Mükafatı laureatı (1984), Azərbaycanın xalq şairi (1984) adına layiq görülmüş, "Qırmızı Əmək Bayrağı" və "İstiqlal" ordenləri ilə təltif olunmuşdur.

Bəxtiyar Vahabzadə həmçinin ictimai fəaliyyətlə məşğul olmuş Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin deputatı (1990), Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü (1995, 2000) seçilmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin əsərləri dünyanın bir sıra dillərinə tərcümə olunmuş, haqqında çoxlu sayda tədqiqatlar aparılmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılıq yolu almış ildən artıq bir dövrü əhatə edir. O, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Əli Kərim, Balaş Azəroğlu, Nigar Rəfibəyli, Hüseyn Arif, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Əli Tudə, Qabil, Ramiz Rövşən, Məmməd İsmayıl və digər şairlərinin mənsub olduğu ədəbi mühitdə yaşamış və yazıb-yaratmışdır. Mənsub olduğu mühitin ictimai-siyasi və ədəbi-kulturoloji ab-havası onun dünyagörüşünün formalaşmasında və yaradıcılıq təkamülündə mühüm rol oynamışdır.

Bəxtiyar Vahabzadə bədii yaradıcılığa bir qədər erkən başlasa da, əsərlərinin ruhu, məzmunu, ideya istiqaməti etibarlı ilə "altmışıncı illər" ədəbiyyatına mənsubdur. O, bir sənətkar kimi bütün dövrlərdə ədəbi prosesin önündə getmiş, yeni, orijinal, bədii cəhətdən kamil əsərləri ilə ədəbiyyata istiqamət vermiş, onun zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır. Bu gün Azərbaycan poeziyasını Bəxtiyar Vahabzadə fenomenindən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Bəxtiyar Vahabzadə 2009-cu ilin fevral ayının 13-də vəfat etmiş, Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur.

II BÖLÜM

POEZİYASI

134094
Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının ən mühüm qolunu onun poeziyası təşkil edir. O, yaradıcılığa şeirlə başlamış və heç bir zaman ədəbiyyatın bu əsrarəngiz dünyasından ayrıla bilməmişdir. Şair ilk mətbu şeiri olan "Ana və şəkil" (1943) əsərində yaratdığı ana obrazı timsalında övladını müharibəyə yola salan anaların hiss-həyəcan və iztirablarını ümumiləşdirməyə çalışmışdır. Lakin Bəxtiyar Vahabzadəni ədəbi mühitdə tanıdan onun "Yaşıl çəmən, ağac altı, bir də ki, tünd çay" adlı şeiri olmuşdur. Müharibə həyatından bəhs edən bu şeirin xalq şairi Səməd Vurğunun diqqətini cəlb etməsi müəllifin tez bir zamanda populyarlaşmasına səbəb olmuşdur.

Şairin poeziyası haqqında indiyə qədər bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır. Bu tədqiqatlarda müəllifin şeir yaradıcılığı mövzu, ideya, janr-üslub, sənətkarlıq baxımından təhlilini tapmışdır.

Bütövlükdə Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasını mövzu baxımından aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

- a) ictimai-siyasi mövzulu şeirlər;
- b) vətənpərvərlik mövzusunda yazılan şeirlər
- c) təbiət lirikası;
- ç) məhəbbət lirikası;
- d) fəlsəfi şeirlər.

Əlbəttə, bu təsnifat şərti səciyyə daşıyır, sadəcə şairin poeziyasının mövzu və məzmun istiqamətlərini aydınlaşdırmaq məramına xidmət edir. Bəzi tədqiqatlarda Bəxtiyar Vahabzadənin fəlsəfi poeziyasının ayrıca təqdim olunmasına da təsadüf edilməkdədir. Lakin bizcə bu təsnifat doğru deyildir, çünki fəlsəfilik mövzusundan asılı olmayaraq şairin bütün poetik irsi üçün səciyyəvi olan komponentlərdən biridir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında ictimai-siyasi mövzulu şeirlər daha çox diqqəti cəlb edir. Şairin bütün həyatı boyu ictimai-siyasi mühitin içərisində olması onun yaradıcılığına təsirsiz qalmamışdır. Buna görə də o istər-istəməz ictimai-siyasi problemlərə diqqət və maraq göstərmişdir.

Şairin ictimai-siyasi məzmunlu şeirlərinin mühüm bir qismi beynəlxalq mövzularda qələmə alınmışdır. Müəllifin "Mirvari", "Xatirələr", "Azad günün gələcəkdir", "Ehramların önündə", "Ələddinin çırağı", "İstanbul", "Açıq şəhər", "Şah evlənir", "Səyyahın dəftərindən", "Aclardan toxlara", "İşıq-zülmət", "Gizli təbəssüm", "Bakı vaxtı ilə", "Atıl-

mayan toplar", "Fəryad", "Bir üzdə iki dünya", "Günahsız müqəssirlər", "Neytron bombası", "Sərhəd ağacları", "İstiqlal", "Günün ayaq səsləri", "Mən hazıram" və başqa şeirləri bu baxımdan diqqəti cəlb edir. "Beynəlxalq mövzuda yazdığı şeirlərin hamısında azadlıq uğrunda mübarizə aparan xalqların acınacaqlı vəziyyətini qələmə alan şair onların əvvəl-axır öz ölkələrinin sahibi olacaqlarına ürəkdən inanır. Şair qaranlıq gecədən sonra aydınlaşan üfüqləri görür. O. ən ibrətamiz hadisələrin təsvirində nikbindir. Bu nikbinlik şairin sabaha inamından doğur. Çox maraqlıdır ki, bu şeirlərin əksəri ünvanlı olsa da, yəni konkret bir ölkədən bəhs etsə də, onlarda bir çox xalqın taleyi, dərdi öz əksini tapır" (50, 97). Ümumiyyətlə, qeyd olunmalıdır ki, bu cəhət şairin beynəlxalq mövzuda yazdığı şeirlərin əksəriyyəti üçün səciyyəvi olan cəhətlərdir. Müəllif senzuranın hökmran olduğu sovet siyasi rejimi dönəmində fikirlərini ifadə etmək üçün bilərəkdən başqa xalqların həyatına müraciət etmiş, beynəlxalq mövzularda yazıb yaratmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında vətənpərvərlik mövzusunda qələmə alınan şeirlər maraqlı doğurur. Bu tipli şeirlər onun yaradıcılığında istər məzmun, istərsə də forma kamilliyi baxımından əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. "Şairin elə bir əsəri yoxdur ki, orada Azərbaycan topağının isti

nəfəsi, tərəvəti duyulmasın, qəhrəman xalqımızın mübarizə əzmi, qurub yaratmaq eşqi. humanist hisləri, gələcəyə olan inamı yüksək poeziya dili ilə bədii şəkildə əks olunmasın" (49, s.55). Şair şeirlərinin birində obrazlı şəkildə Vətən sevgisinin romantik tablosunu yaratmışdır:

Dönsün həqiqətə ehtimal, güman,
Yer ilə səmanı qarışıq salım.
Zülmətə nur saçan xəyallarımdan
Vətən torpağına bir işıq salım.

Şairin "Vətənin keşiyində", "Durnalar", "Azərbaycan əsgəri", "Azərbaycan", "Hələ günahkarıq", "Şəhid anası", "Vətən" və adını çəkmədiyimiz onlarla başqa şeiri vətənpərvərlik mövzusunda yazılmışdır.

"Azərbaycan əsgəri" şeirində "Şəhid ruhu baxır bizə göylərimizdən", - deyər Azərbaycanın sərhəddini qoruyan əsgərlərə üz tutaraq düşməndən intiqam almağa səsləyir.

"Azərbaycan" adlı şeirində şair vətənin azadlığı uğrunda qurban getmiş şəhidlərimizin xatirəsinin heç bir zaman unudulmayacağı qənaətini poetik şəkildə ifadə etməyə çalışır:

Şəhidlərin qanı ilə yoğrulubdur torpağımız,
Qəlbimizdə dalğalanır öz üç rəngli bayrağımız.

Şeirdə istiqlal düşüncəsinin simvolu kimi "bayraq" obrazının özünəməxsus şəkildə təqdim olunması əsərin ictimai siqlətini və vətəndaşlıq qayəsini şərtləndirir. Çünki "Bayraq (kulturoloji, ideoloji, dövlətçilik) bir rəmz olaraq, türkün qürur və müəyyənlik nişanəsinin gələni kimi həm millilik, həm də Vətənçilik şüur və məfkurəsinin yaşanı olaraq ifadə olunmaqdadır. Bayraq və ona münasibət də mental dəyər olub çağdaş fikir və düşüncənin mərkəzində siyasi-ideoloji dərk, fərdi anlayış və tərbiyə mənbəyi kimi tərənnüm edilməkdədir. Sənətkarlar bayrağa sözün sinirlərindən, hüceyrələrindən gələn sirayəti ilə bütün hallarda dövlətçilik, müstəqillik rəmzi kimi süslü münasibət bildirmişlər" (81, s.197). Bəxtiyar Vahabzadənin rəmzi obraz kimi "bayrağa" müraciət etməsi məhz burdan qaynaqlanır.

Şairin "Hələ günahkarıq" şeirində qaldırdığı problemlər sözün gerçək mənasında oxucunu düşündürəcək məsələlərdir. Belə ki, burada müəllif Şəhidlər xiyabanında hazır qəbirlərin olmasına heyrət və təəccübünü ifadə etmişdir:

Bəlkə dəfn olunan heç meyd deyil,
Zaman diri-diri dəfn edir bizi.
Hazır məzarlarda biz şəhid deyil,
Bəlkə dəfn edirik məniyimizi.

Yüksək vətənpərvərlik ruhunda qələmə alınmış şeirin sonunda şair vətənin azadlığı və istiqlaliyyəti yolunda canından keçənlərin qisasının hələ də alınmamasına bir vətəndaş kimi öz kəskin, sərt etiraz səsinə ucaldır:

Qorxuncdur, gözündə gileyi min-min,
Hirsini dişində çeynəyən millət.
Hələ günahkardır, şəhidlərinin -
Qisası könlündə göynəyən millət.

Bəxtiyar Vahabzadənin vətənpərvərlik poeziyası ifrat dərəcədə tərənnümçü səciyyə daşıyan, Vətənin daşını, torpağını, havasını, suyunu vəsf edən ənənəvi şeirlərdən seçilir. Şairin yaradıcılığının əvvəlki dövrlərinə məxsus, "daha böyük və daha səmimi vətəndaşlıq duyğusunun ifadəsi" (115, s.31) olan "Şəki" adlı şeiri bu baxımdan səciyyəvidir.

Mən həm bakılıyam, həm lənkəranlı,
Gəncəli, qubalı, həm naxçıvanlı.

Şəkili, şirvanlı, qarabağlıyam,
Bütöv Vətənimə bütöv bağlıyam.

"Özünüz şəkili olduğunuz halda hələ Şəkiyə bir şeir həsr etməmişiniz", - deyər giley dolu məktubla ona müraciət edən oxucusuna ünvanlanmış bu şeirdə müəllif məhdud yerlilik duyğusunu kəskin şəkildə pisləmiş, bütöv Azərbaycan məramından çıxış etmişdir.

Azərbaycan poeziyasında vətənsəvrlik və vətəndaşlıq poeziyasını təhlil obyektinə çevirən tənqidçi Vaqif Yusifli yazır: "Vətəndaşlıq poeziyasını yalnız müəyyən mövzularla məhdudlaşdırmaq təbii ki, düzgün yol deyil. Gəlin, bir anlığa bizdən əvvəlki onilliklərdə dövrün, zamanın, həmin illərin mühüm ictimai-siyasi problemlərinə poeziyanın münasibətini izləyək. Doğrudanmı, Vətənin ağrı-acılarından, Vətən övladının mənəvi məhrumiyyətlərindən, sosial bəlalardan yazılan yüzlərlə şeir bu gün də öz bədii-estetik tərəvətini itirməyib? Doğrudanmı, həmin şeirlər ağır, çətin, mürəkkəb və qorxulu günlər yaşadığımız müasir dövrdə də öz aktuallığını saxlayıb? O illərdə yazılan hansı şeir "vətəndaşlıq poeziyası" timsalında bu gün azadlıq mübarizlərimizin, şəhid olmuş və şəhid olmamış əsgərlərimizin, ümumiyyətlə, bizim hər birimizin ürəyindən xəbər versin? Varmı belə şeir? Əlbəttə

var..." (215, s. 46-47). Şübhəsiz ki, Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası bu mənada daha çox diqqəti cəlb edir və milli ədəbiyyatımızda bəhs olunan mövzuda qələmə alınmış ən kamil nümunələr kimi səciyyələndirilməyə layiqdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin "Vətən" rədifli qəzəli vətənpərvərlik poeziyasının orijinal, bənzərsiz nümunələrindən biridir.

Çağırır indi bütün milləti imdada Vətən,
Dəyişilməz, ay oğul, cənnətə dünyada Vətən.

Bizə meydan oxuyan bilməlidir bir dəfəlik,
Nə satılmaz, nə verilməz binədən yada Vətən.

Sinə altında gərək qəlb kimi hər an döyünə,
Yana ulduz kimi hər sözdə, hər imzada Vətən.

"Vətən olmaz" rədifli qəzəlində isə şair belə bir həqiqəti ifadə etməyə çalışır ki, hər bir insan üçün ən müqəddəs şey onun vətənidir, doğulduğu, boya-başa çatdığı dogma yurddur. İnsanın vətənindən ayrı düşməsindən, vətənin yadlar tapdığına çevrilməsindən böyük dərs ola bilməz.

Əcdadımızın türbəsi torpaq - kökümüzdür,
Torpaqsız açan buğda dənindən də dən olmaz.

Kökədən aralandınsa işin düşdü qəzaya,
İmdadına, fəryadına bir dəm yetən olmaz.

Yurd eşqi bütün sevgilərin tacıdır əlbət,
Haqdan doğulan qibləyə heç vaxt çatan olmaz.

Bəxtiyar Vahabzadənin vətən haqqında yazdığı şeirlərin böyük əksəriyyəti ilahi duyğuların, səmimi hissələrin təzahürü kimi diqqəti çəkir. Bu şeirlər sadəcə şairin vətən sevgisini ifadə etmir, həmçinin vətən üçün ölümə getməyin fəlsəfəsini aşkarlayır. Məsələn:

Vətəni sevirəm deyən çox olar,
Deməyə nə var ki, dil yorulmasa?
Vətən də bizim tək ölür, yox olar,
Vətənin yolunda ölən olmasa.

Göründüyü kimi, müəllif şeirdə "öz yaradıcılığının baş mövzusu olan vətənpərvərlik haqqında oxucusu ilə danışmaq üçün müvafiq ahəng tapa bilmişdir. Bəxtiyar söz üzərində elə işləmiş, onu elə yonub gilalamışdır ki, bitkin, mükəmməl bir abidə alınmışdır. Əla bir saraydan bir daş qoparmaq, yaxud ona bir kərpic əlavə etmək həcatı heç kəsin ağlına gəlmədiyi kim, bu bənddən də nə bir sözü çı-

xarmaq olar, nə də ona bircə kəlmə əlavə etmək" (117, s. 58).

Bəxtiyar Vahabzadənin "Azərbaycan əsgəri" şeirində müəllifin Vətənin azadlığı, müdafiə olunması, düşmən tapdağından xilas edilməsi ilə bağlı poetik düşüncələri ifadə olunmuşdur. Marş janrında qələmə alınmış bu şeirə istedadlı bəstəkar Emin Sabitoğlunun bəstələdiyi musiqinin qısa bir zaman kəsiyində populyarlıq qazanması əsərdə vətən sevgisinin orijinal bədii boyalarla ifadə olunmasından qaynaqlanır:

Başımızın üstündədir üçrəngli bayraq,
Əvvəlimiz, axırımız bu ana torpaq.
Bu torpağın keşiyində əzm ilə durmaq.
Bu millətin oğlu üçün şöhrət, şərəf, şan.
Azərbaycan əsgəriyik, bu ada qurban!
Bu ada qurban, hey! Bu ada qurban!
Azərbaycan əsgəriyik, bu ada qurban!

Şairin digər bir əsəri - "Vətən marşı" adlı şeiri də bir növ "Azərbaycan əsgəri" marşı ilə mövzu və ideya baxımından səsləşməkdədir:

Ey Vətən oğlu, düşün, bil ki, sənindir bu vətən,
Sabahın, həm bu günün, həm dünənindir
bu Vətən.

Sənin öz dövlətin, öz millətin, öz cəddin var,
Vətən uğrunda ölənlər ölümündən doğular.

Xatırladaq ki, "Vətən marşı" Türkiyənin milliyətçi şairi Mehmet Akif Ersoyun "İstiqlal marşı"na bənzəyir. Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasına həsr olunmuş bəzi tədqiqatlarda şairin "Vətən marşı"nı yazarkən "İstiqlal marşı"ndan təsirlənməsi ilə bağlı müəyyən mülahizələrə təsadüf olunmaqdadır. Ancaq bir məsələyə diqqət yetirilməlidir ki, Bəxtiyar Vahabzadənin "Vətən marşı" ilə bəhs olunan əsər arasında hər hansı oxşar məqamların olması yalnız ötəri və zahiri xarakterlidir. Şair sadəcə olaraq ənənəvi forma qəlibinə söykənərək Azərbaycanın problemlərini əks etdirməyə çalışmış və buna nail olmuşdur.

Orijinal səpkidə qələmə alınmış "Qalx ayağa" adlı marşda isə səfərbərlik ruhu şeirin məna və məzmununun təməlində dayanmaqla onun ideya istiqamətini şərtləndirən bədii komponentə çevrilmişdir:

Vətən oğlu, maya tutmuş sənin qanın
Bu torpaqdan, bu Vətəndən.
Qalx ayağa!
İmdad umur Vətən səndən.
Sinəmizlə od-alovu biz yarmasaq

İtirilmiş torpaqları qaytarmasaq
Vətən bizi bağışlamaz!
Torpaq bizi bağışlamaz!

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında istiqlalçılıq mövzusu da diqqəti cəlb etməkdədir. Şairin bu mövzuda yazdığı əsərləri Azərbaycan poeziyasının dəyərli örnəklərini təşkil edir. Şairin istiqlal mövzusunda qələmə aldığı içərisində "Azadlıq", "Əsarət-azadlıq", "Tənha məzar", "Əgər qorunmazsa istiqlalımız" və digər poetik örnəklər özünəməxsus yer tutur. Müəllifin fikrincə, istiqlal, azadlıq hər bir xalqın, millətin, toplumun təbii haqqıdır, o ilahi tərəfindən göndərilmiş təbii sərvətdir. Hər bir millətin öz istiqlalı uğrunda mübarizə aparmağa, onu qorumağa hüququ vardır. Bu, hüququ təbiət, yaradılışın özü ona bəxş etmişdir.

Şairin fikrincə, istiqlaldan məhrum, müstəqil dövlətçiliyə malik olmayan millətlər zamanın və tarixin sınaqlarından çıxmaq imkanlarına malik deyildir. "Əgər qorunmasa istiqlalımız" adlı şeirində şairin Azərbaycanın istiqlaliyyətini təhdid edən beynəlxalq ictimai-siyasi hadisələrdən duyduğu narahatlıq qələmə alınmışdır:

Azadlıq, səadət haqqımdır mənim,
Allah çox görməsin bu haqı bizə.

İstiqlal yolunda qurbanlar verib,
Axır yetişmişik istəyimizə.

Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında bir sıra məqalələrin müəllifi Həsən Həsənov Bəxtiyar Vahabzadənin "İstiqlal" (1999) kitabına yazdığı "Azərbaycanın Bəxtiyarı, yaxud "Gülüstan"dan "Şəhidlər"ə gedən yol" adlı ön sözdə müəllifin yaradıcılığının azadlıq və iqtisadiyyatla bağlı məqamlarına diqqəti cəmlərək yazır: "Azadlıq mövzusu Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının aparıcı mövzularındanır. Bəxtiyar Vahabzadə azadlığı şeir pafosu ilə romantik bir tərzdə yox, demək olar ki, bu anlayışı dərinlən təhlil edərək onun dolğun və gerçəkli izahını verir: Azadlıq bütün inamların ən yüksəyidir, kimdənsə umulmamalıdır, o, ərməğan şəklində verilməməlidir, yadlara ümidli olmaqla onu əldə etmək olmaz, onu xalq öz mübarizəsi ilə qazanmalıdır və onun yolunda xalq qurbanlar verməyə hazır olmalıdır" (202, s.20). Şairin yaradıcılığını bəhs olunan kontekstdə xarakterizə edən müəllif daha sonra qeyd edir: "Bəxtiyar Vahabzadə vətən-dövlət azadlığı ilə yanaşı, insan azadlığını da ali tutur, onun həmin bəşəri dəyərlərə uyğun öz fəlsəfi konsepsiyası var. İnsan azadlığı olmayan dövlətdə fəlakətlər törənər, düşünən beyinlər sönər, dünya xəyalə darısqal gələr, həqiqət riyə, ədalət isə boya

olar, insan ürəyində kin və nifrət məskunlaşar, adamlar yaşasa da, insanlıq mövcud olmaz, yalanla həqiqət üzbəüz durar, nadan başda gələr, aqıl isə ayaqda" (202, s. 21).

"Azadlıq" şeirində isə Vətənimizin istiqlaliyyət əldə etməsi Azərbaycan türklərinin ən böyük sərvəti kimi səciyyələndirilir:

Azadlıq, azadlıq! Ömrün boyunca,
Sənin acın oldum, möhtacın oldum.

Şeir sonrakı misralarında şair azadlıq məfhumunun yalnız müstəqil dövlətçiliklə bağlı olmadığını, həmçinin insan, şəxsiyyət anlayışlarını da əhtiva etdiyini diqqət mərkəzinə çəkərək fikirlərini aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirir. Şeirdən hasil olan qənaətə görə, insanın azadlıq, hürriyyət uğrunda mübarizəsi yalnız milli dövlətçilik çərçivəsi ilə məhdudlaşmır, o daha geniş mənə və məzmun ifadə edir.

Azadlıq eşqilə qol-qola çatdıq,
Azadlıq naminə bayraq ucaltdıq.
Səpdik qanımızı qədəmlərinə,
Baha başa gəldin bizə sən, baha.
Azadlıq! Nəhayət qovuşduq sənə,
Amma deyəmmədik: "Şükür Allaha".

Bəxtiyar Vahabzadənin vətənpərvərlik poeziyasında Dağlıq Qarabağ mövzusunda yazılan şeirlər də diqqəti çəkməkdədir. Belə ki, şairin biri-birinin ardınca nəşr olunmuş "Yeni şeirlər", "Nağıl-həyat", "Ümidə heykəl qoyun", "Vətəndaş", "Körpü çaydan uzaq düşüb", "Yanan da mən, yaman da mən", "Bir ömür yuxu", "İstiqlal", "Ağıl başqa, ürək başqa", "Ağ atlı oğlan" və digər kitablarında-

kı şeirlərin müəyyən nüsxələri Qarabağ problemi-nə, erməni cəlladlarının doğma yurdunda törət-di-yi faciələrə, qaçqınlıq və köçkünlük həyatının ağır iztirablarına həsr olunmuşdur. Bu şeirlərdə bir tərəfdən müəllifin torpaqlarımızı işğal edən düşmə-nə nifrəti, o biri tərəfdən isə vətənpərvərlik və mübarizlik əzmi ifadə olunmuşdur. Müəllifin "Tənha məzar", "Utanıram" "Yurd yad əlində", "Həm oğul, həm ata", "Didərgin", "Qisas böyütsün səni" və digər şeirləri bu baxımdan səciyyəvi bədii nüsxələrdir.

Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev "Ta-rix: yaxından və uzaqdan" adlı araşdırmasında Qarabağın Azərbaycanın tarixində və ədəbi-mədə-ni həyatında tutduğu əvəz olunmaz mövqeyi sə-ciyyələndirərək yazır: "Hələlik real fakt, həqiqət olan odur ki, son üç yüz ildə ilk dəfədir ki, milli varlığımız - dövlətimiz və ərazimiz, torpağımız və təbiətimiz bu qədər sürəkli, bu qədər uzun müddə-tə Şuşasız (Xarı bülbül-süz!) qalır. Tarixdə Pənahə-li xandan bəri Şuşa qalasını qorumayan ilk nəsil - biz oluruq. Tarixə belə bir itki ilə daxil olmağa, sa-bahı, nəsilləri, ekologiyamızı Şuşasızlığa məhkum etməyə mənəvi haqqımız varmı? Axı, əgər sabahkı nəsil Cıdır düzünə təbiətdə yox, yalnız Vaqifin, Za-kinin, Vurğunun şeirlərində rast gəlsə, o, bunu heç

zaman bizə bağışlamaz və yeni Vaqif, yeni Zakir bir daha yaranmaz. Torpaqla yanaşı, torpağın saf hava və bitki qatını, folklor örtüyünü, nağıl-bayatı qatını da itiririk" (s.540). Tədqiqatçı Azərbaycan türk etnosunun özünüdərkində Qarabağın oynadı-ğı tarixi-kulturoloji statusla bağlı qənaətlərini ümumiləşdirərək mülahizələrini aşağıdakı kimi ta-mamlayır: "Qarabağ amili təkcə bizim milli tarixin və milli təbiətin yox, müasir mənəvi ekologiya-nın da əsas amili olaraq qalır. İqtisadi, hüquqi, mənə-vi-ideoloji fəaliyyətin elə bir sahəsi yoxdur ki, bu ağırlıq, bu yük dəyirman daşı kimi başımızın üs-tündə fırlanmasın" (88, s.541). Mərhum alimin Qa-rabağ itkisinin milli-mənəvi yaddaşımızda yaratdı-ğı boşluğu dəqiq xarakterizə edən mülahizələri Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlərində bədii təcəssü-münü tapmaqdadır.

Şairin yaradıcılığının diqqətəlayiq nümunə-lərindən biri olan "Tənha məzar" adlı şeiri 1918-ci ilin sentyabrında erməni cəlladlarının təcavüzünə məruz qalmış qardaş türk əsgərinin qəhrəmanlığı-na həsr olunmuşdur. Şamaxının Acıdərə bölgəsin-də həlak olmuş və orada da dəfn olunmuş türk əs-gərinin qəhrəmanlığını əks etdirən bu poetik nü-munə dərin vətənpərvərlik ovqatı ilə yoğrulmuş-dur.

Uzaqdan hay verib sənın səsinə,
Gəldi, qayıtmadı öz ölkəsinə.
Düşmən səflərini o soldan sağa,
Biçib dəstəsiylə cəbhəni yardı,
Torpağın yolunda düşüb torpağa
Sənın torpağını sənə qayıtdı.

Müəllifin "Yurd yad əlində" adlı şeirində Qarabağın düşmən tapdağına çevrilməsindən doğan kədər, millətimizin taleyindən narahatlıq hissi ifadə olunmuşdur:

Verib Qarabağı Bakıya qaçdıq,
Bakıda "Qarabağ" kafesi açdıq.
Verib Qarabağı oxuduruq biz,
Toylarda "Qarabağ şikəstəsi"ni.

Çaldı, Qarabağı çaldı düşmənim,
Bəs o şikəstəni oxuyan kimdir?
Düşmən əlindəyəkən Qarabağ mənim,
Şikəstə deməyim şikəstliyimdir.

Şairin Qarabağa həsr olunmuş şeirlərində tarixi torpaqlarımızın erməni işğalçıları tərəfindən işğal edilməsin qarşı açıq mübarizəyə səfərbərlik ovqatı təcəssümünü tapmışdır:

Qalx ayağa!
Xankəndinə çatmalıdır,
Bizim zəfər arabamız.
Vətən oğlu!
Maya tutmuş sənın qanın -
Bu torpaqdan, bu Vətəndən.
Qalx ayağa!
İmdad umur Vətən səndən.

Müəllifin "Didərgin" adlı şeirində doğma yurduvası olan Qarabağdan didərgin düşmüş soydaşlarımızın faciəsi bədii təcəssümünü tapmışdır. Doğma torpağından, el-obasından ayrı düşmüş bu insanların başqaları tərəfindən dərk olunmaması, bir çoxlarının qınaq obyektinə çevrilməsi şairi bir vətəndaş kimi dərindən narahat edir.

Könlündə köz tutub Vətən həsrəti,
Qurtarıb gileyi, sözü-söhbəti.
Öz acı taleyi, öz müsibəti
Özünün başına qınaq didərgin.

Bəxtiyar Vahabzadənin vətənpərvərlik poeziyasının mühüm bir qolunu Azərbaycanın Güneyi ilə bağlı yazdığı poetik nüsxələr təşkil edir. Bu tipli şeirlərində müəllif Vətən sevgisinin böyüklüyünü, ucalığını, ilahiliyini əks etdirə bilmişdir. Şair "Qür-

bət-Vətən" adlı şeirində diqqəti Azərbaycanın bütövlüyünə yönəldərək onu parçalanmış kimi təqdim edənlərə özünün etirazını bildirərək yazır:

Anamız birdirsə Vətən də birdir,
Nə ana, nə Vətən iki olammaz.

Müəllifin hələ sovet siyasi rejiminin tüğyan etdiyi ən sərt dövrlərdə qələmə aldığı "Vətəndən-Vətənə" adlı şeirində Azərbaycanın parçalanmasının onun mənəvi dünyasında yaratdığı kədərli, qəmli duyğular bədii təəcəssümünü tapmışdır:

Arazın
bu tayı Vətənim,
o tayı Vətənim.
Vətəni görməyə amanım yox mənim.
Bu necə Vətəndir?
Görmədim üzünü
çatsam da bu yaşa.
Ömründə bir dəfə
bəş salam verməzmi
qardaş da qardaşa?

Bəxtiyar Vahabzadənin Mirzə Ələkbər Sabirə ithaf etdiyi "Fəxriyyə" şeirində son dövrlərdə Qarabağın taleyinə göstərilən biganəlik bir zamanlar

Azərbaycanın ikiye bölünməsiylə müqayisə edilir. Şairin fikrincə, millət öz dərdlərinə, problemlərinə, ağrılarına biganə qaldıqca zaman-zaman kiçiləcək, varlığını, bütövlüyünü, gücünü, heysiyyətini itirəcəkdir.

Dədə torpağımız miras malı tək,
Özgə qılıncıyla pay-pay bölündü.
Artıq çoxdan bəri torpaq itirmək,
Adətə çevrildi, vərdisə döndü.

Şairin "Azərbaycan" adlı şeirində Vətənin yad güclərin əlilə ikiye parçalanmasının, millətin uzun illər biri-birindən ayrı salınmasının onun vahidliyini, birliyini, bütövlüyünü heç bir zaman poza bilmədiyi bədii təəcəssümünü tapmışdır.

Qardaşlıqdır şüarımız, biz həmişə əltutanıq,
Düşmən bizə əl uzatsa, düşmənliyi unudanıq.
Könlümüzdə bir vahiddir,
güneyimiz, quzeyimiz,
Vətən - bizim namusumuz,
biz Vətənik, Vətən də biz.

"Cavab" adlı şeirində şair Azərbaycanın Güneyindən olan, lakin öz milli varlığını danaraq fars təəssübkeşliyi mövqeyindən çıxış edən bəzi üzdənişli "alimləri" sərt tənqid etmişdir.

Dayaq olmalıykən öz elinə sən,
Elin kürəyində bir bıçaq oldun.
Sən igid olmalı, ər olmalıykən,
Özgənin əlində oyuncaq oldun.

Şairin sovet sovet siyasi rejimi dönəmində qələmə aldığı, lakin xeyli müddət senzura mövcudluğu ucbatından dərc etdirə bilmədiyi "Sandıqdan səslər" silsiləsini təşkil edən "Sahirə cavab", "Azəroğluna", "150 il", "Lal-kar" və s. şeirlərində də Azərbaycanın parçalanması problemi diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Şairin yaradıcılıq dəst-xəttinin yeni tərzdə davamı olan bu şeirlərdə milli problemlərimizin ən mühümü olan Güney Azərbaycanın əsərat və köləlik dərdi bədii təcəssümünü tapmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin təbiət mövzusunda yazdığı poetik nümunələr bu mövzuda qələmə alınan digər şeirlərdən fəlsəfi məzmunu, müşahidə dərinliyi, ümumiləşdirmə aspekti ilə seçilir. Şairin təbiətə münasibətində bir tərəfdən onun gözəlliyindən ilham almaq duyğusu özünü büruzə verirsə, digər tərəfdən müəllif təbiətin istismar olunmasına, zəhərlənməsinə, çirklənməsinə, bir sözlə məhv edilməsinə qarşı etiraz səsinə qaldırır. Lakin Bəxtiyar Vahabzadənin sırf təbiət mövzusunda şeirləri digər mövzularda yazdığı poetik nümunələr qədər diqqəti cəlb etmir. Belə ki, şairin Vətən təbiətinə həsr etdi-

yi şeirləri digər problemlərlə, xüsusilə ictimai-siyasi mövzularla əlaqəli təqdim olunmuşdur.

Bəxtiyar Vahabzadənin məhəbbət şeirləri də özünəməxsusluğu, bənzərsizliyi, səmimiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Müəllif heç zaman məhəbbətin seyrindən, cazibəsindən ayrıla bilməmiş, daim bu mövzuda yeni-yeni əsərlər yazmışdır. Şairin lirik qəhrəmanı daxili dünyasının saflığı, paklığı, təmənnəsizliyi ilə seçilir.

Əgər sevirənsə, ayaq səşindən
Gərək biləsən ki, Bəxtiyar gəlir.

Dillər əzbəri olan "Bir salama dəymədi" şeirində şair saxta məhəbbətə, süni münasibətlərə qarşı özünün etiraz səsinə bildirir. Şairin fikrincə, məhəbbət elə bir duyğudur ki, ona mübtəla olan heç bir zaman bu hissi qəlbindən çıxara bilməz.

Sən mənə zülm eylədin,
Mənə zülüm yaraşır.
Bir salama dəyməyən,
Eşqə ölüm yaraşır.

Bəxtiyar Vahabzadənin digər mövzularda yazdığı şeirlərdə olduğu kimi, məhəbbət mövzusunda qələmə aldığı əsərlərdə də fəlsəfi ruh özünü aşkar

şəkildə bürüzə verməkdədir. Şair bir çoxları kimi eşqi tərənnüm etmir, ayrılıq həsrətini, vüsəl şirini anlatmır, sözün həqiqi mənasında Eşq fəlsəfəsini açmağa çalışır və buna nail olur. Müəllifin "Gündüzüm tilsimli, gecəm rəyalı" misrası ilə başlayan dörd misralıq şeiri bu baxımdandıqqətəlayiq örnəklərdən biridir:

Gündüzüm tilsimli, gecəm rəyalı,
Mən ruha çevrilib sənə köçmüşəm.
Sən mənim könlümü ovsunlayalı,
Mən özüm özümə özgüləşmişəm.

Dərin fəlsəfi məzmun ifadə olunan bu misralarda şair öz sevgisinin ilahi məqamlarını qabartmağa çalışmış, hər şeyin - varlığın, mövcudluğun əsasında məhz Eşqin dayandığı fikrini aşılamağa çalışmışdır.

Şairin məhəbbət poeziyasında sevgi həyatın, varlığın, yaradılışın mənası, mahiyyəti kimi canlandırılır. Onun qənaətinə, eşqsiz həyat olmadığı kimi, hicran, ayrılıq dərindən də böyük kədər yoxdur.

Sən getdin, elə bil dünya boşaldı,
Yaz da köçüb getdi, yeri boş qaldı.

Bahar ürəyimi sənsiz qış aldı,
Mən yaza vurğunam, qışı neylərəm?!

Bəxtiyar Vahabzadənin məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirləri üçün səciyyəvi olan cəhətlərdən biri lirik qəhrəmanın daxili-mənəvi dünyasının rəngləri işığında canlandırılmasıdır. Şairin şeirlərində pak, təmiz sevginin insana məxsus duyğular içərisində ən ali mərtəbədə dayanması da məhz burdan irəli gəlir.

Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Himalay Ənvəroğlu (Qasimov) "Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri" adlı monoqrafiyasında Bəxtiyar Vahabzadənin məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirləri təhlil obyektinə çevirərək yazır: "Bəxtiyarın lirika-sında insanı həyata səsləyən məhəbbət çox real və səmimi ifadə olunur. Şair oxucularına ən nəcib insanpərvərlik hissləri - vəfa, sədaqət, doğruluq, təvazökarlıq aşılayır, insanı ucaldan, onu kamala çatdıran pak və müqəddəs məhəbbətə çağırır. Bu mövzuya həsr olunmuş şeirlərdə inamsızlıq, yersiz şikayət nidaları eşidilmir. Burada canlı insanın ehtirasla çırpınan qəlbi döyünür" (56, 190). Göründüyü kimi, tənqidçi-ədəbiyyatşünasın qənaətləri şairin məhəbbət lirikasının özünəməxsusluqlarını aşkarlamaq baxımından diqqətəlayiqdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında fəlsəfi şeirlər də aparıcı yerlərdən birini tutur. Ümumiyyətlə, yuxarıda bəhs olunduğu kimi, fəlsəfilik şairin yaradıcılığı üçün səciyyəvi keyfiyyətlərdən biridir. Müəllifin elə bir əsəri yoxdur ki, hansı mövzuda yazılmasından asılı olmayaraq orada bədii obyektə fəlsəfi münasibət bəslənilməsin. Başqa sözlə, həyat hadisələrinə fəlsəfi baxış Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının ruhunu, mayasını, istedadının yönümünü təşkil edir. Lakin bununla belə, müəllifin şeirlərinin mühüm bir qismi sırf fəlsəfi mövzularda qələmə alınmışdır. Bu tipli şeirlərdə şair həyat, ömür, dünya, ölüm, zaman, xoşbəxtlik, vicdan, mənəvi təmizlik, haqq-ədalət və s. məsələlər haqqında özünün fəlsəfi mühakimələrini əks etdirməyə çalışmışdır. Şairin əsərlərinin xronoloji ardıcılıqla təhlil obyektinə çevrilməsi belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, onun yaradıcılığında fəlsəfilik yüksələn xətlə inkişaf etmişdir. Ömrün yetkinlik çağlarına doğru həyata fəlsəfi münasibətin dərinləşməsi isə yaradıcı şəxs üçün tamammilə təbii bir prosesdir.

Yolum dar dalana dirənib artıq,
Sağ-solum dağ-dərə, qarşım qaranlıq.
Çaşmışam, ağlım da çatmır dadıma,

Özüm hay verirəm öz fəryadıma.
Düşdüyüm dalanın yoxmudur sonu?
Dünyaya gəlməmiş hardan biləydim
Dünyanın bu qədər puç olduğunu.

"Dünyaya gəlməmiş" adlanan cəmi yeddi misralıq bu şeirdə Bəxtiyar Vahabzadə özünün dünyanın, həyatın mahiyyəti haqqında fəlsəfi düşüncələrini ifadə etmişdir. Bir qədər pessimist ruhlu bu şeirdə həyatın müxtəlif keşməkeşlərindən çıxmış, dünyanın hər üzünü görmüş yetkin bir şairin ağrı, acı və iztirabları ümumiləşdirilmişdir.

Dünyanın, zamanın, gedişatın səmtinin, məcrasının dəyişməsi şairi dərinlən düşündürür və narahat edir. Bu narahatlıq şəxsi səciyyə daşımır, insan övladının gələcəyinə, taleyinə münasibətdən qaynaqlanır. "Belə getsə" adlı şeirdə müəllifin narahatlığı yüksək poetik ifadəsini tapmışdır:

Ucaldıqca biz endik,
Düz yoldan geri döndük;
Özümüzü düşündük,
Özümüzü biz ancaq.

Qana həris zəlilər,
Sorduğunu az bilər;

Belə getsə, ölülər,
Mürdəşiri yuyacaq.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, "Bəxtiyar Vahabzadənin varlığa estetik münasibəti kifayət qədər çevikdir; çeviklik şairi hər hansı hadisənin mahiyyətini axtarmağa yönəldir, onda bədii təhlil əsasında fəlsəfi ümumiləşdirmə aparmaq istedadı tərbiyə edir" (17, s.267). Bizcə, şairin fəlsəfi mövzulara daha çox meyl göstərməsinin təməlində duran məhz bu amildir.

Ölülər diridir, dirilər ölü,
İstidir dünyanın odundan külü.
Doğru danışanın kəsilir dili,
Öldürən haqlıdır, amma ölən yox.

Bəxtiyar Vahabzadənin bu tipli fəlsəfi şeirləri özündən əvvəlki dövrün mühiti, zamanı ittiham edən klassik şairlərin əsərləri ilə yaxından səsləşir.

Şairin fəlsəfi şeirlərinin mühüm bir qismi hisslə idrakın kontekstində təzahür edən orijinal poetik nümunələrdir. Bu səpkili şeirlərində müəllif dövrün, mühitin sosial problemlərindən çıxış etsə də, əsas diqqəti insanın özünə, onun daxili-mənəvi dünyasına yönəldir.

Hər şey elə bil ki, bitir tərsinə,
Sular da tərsinə dövr edir indi.
Dərdi göynədərdi bir vaxt insanı,
İnsan öz dərmini göynədir indi.

Bəxtiyar Vahabzadənin "Qapılar" rədifli qəzəlinə yaşadığımız dövrdə baş alıb gedən ədalətsizlik, süründürməçilik, haqsızlıq, ikiüzlülük, riyakarlıq və s. sosial və əxlaqi problemlər özünəməxsus şəkildə bədii ifadəsini tapmışdır. Rəmzi-simvolik səciyyə daşıyan qəzəlin sadə, axıcı bir üslubda qələmə alınması burada qaldırılan problemin bədii dərkini asanlaşdırır.

Dili lal, gözləri kordur, qulağı kar qapılar,
Özü gen olsa da, istəklər üçün dar, qapılar.

Qapıdan incə təbəssümlə və arzuyla girib,
Çölə ağlar çıxanın halına ağlar, qapılar.

Qapılardan qovulan boynu bükük bəndələrin,
Ahı dəhşətli olur, ah ilə laxlar qapılar

AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayevin: "Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası müasir poetik şüurun tər-

kib hissəsinə çevrilib" (198, s.121) qənaəti, hər şeydən öncə, onun yaradıcılığında fəlsəfi məzmunlu şeirlərin aparıcı mövqe tutmasından qaynaqlanır. Bu, sözün həqiqi mənasında belədir, çünki məhz poeziyanın "müasir poetik şüurun tərkib hissəsinə çevrilməsi" üçün onun fəlsəfi məzmun daşması ilkin amillərdən biridir. Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlərində isə fəlsəfilik sözün- sənətin başlıca atributlarından birinə çevrilməklə bu funksiyanın gerçəkləşməsinə təbii zəmin yaradır.

Məsələn:

Haqdan da, zülümdən də
Yenə zülüm doğulur.
Həm haqqın, həm də zülmün
Təzə dəyirmanında
Üyüdülən haqq olur.

Təqdim olunan şeirdə bədii təcəssümünü tapan düşüncələr geniş oxucu auditoriyasını narahat edən məsələlərdir. Lakin maraqlı burasındadır ki, müəllif öz fəlsəfi qənaətlərini məzmunşüar misralarla təkrarlamaq yolunu tutmamış, bir çox şairlərin yaradıcılığında gen-bol təsadüf olunan uzunçuluğa yol verməmiş, mətləbi yığcam şəkildə, bir neçə sətirdə yekunlaşdırmağı məqbul hesab etmişdir.

Yaxud, şairin dördlük kimi qələmə aldığı digər bir şeirə nəzər salaq:

Yandım atəşinə hissini, idrakın,
Yalnız öz dünyanı anlamaq üçün,
Ağıl girməyən yer bəsbəlli, aydın,
Ağıl girdiyi yer sirdir büsbütün

Bu misralarda isə şair öz fəlsəfi düşüncələrini mühakimə şəklində oxuculara təqdim etmək istəmiş, öz fikirlərinə bədii şərh verməmişdir. Şairin bu kimi fəlsəfi şeirləri daha artıq düşündürücü olması ilə diqqəti cəlb etməkdədir.

Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Şirindil Alışanlı Bəxtiyar Vahabzadənin fəlsəfi mövzuda yazdığı şeirlərinə məxsus bəzi qüsurlara diqqəti yönəldərək yazır: "...məlum fəlsəfi anlayışdan poetik ümumiləşdirməyə keçid səmərəli təsir bağışlamır. Başqa sözlə, məlum fəlsəfi təlim, nəzəriyyə bəri başdan şairi şəxsi poetik axtarışlardan sustaldır" (10, s.138). Əltəttə, tənqidçinin fikirlərində bəzi obyektiv mülahizələr olsa da, onunla bütünlüklə razılaşmaq mümkün deyildir, çünki şairin ünvanına söylənilən qüsurlar ümumi xarakter daşımır, keçici, ötəri səpkidədir və onun yaradıcılığının bu kontekstdə dəyərləndirilməsi obyektiv nəticələrə gəlməyə imkan vermir.

Şübhəsiz ki, Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasını bu kimi yığcam mülahizələrlə bütün dolğunluğu ilə qiymətləndirmək, onun mövzu və ideya xüsusiyyətlərini aşkarlamaq mümkün deyildir. Ona görə də burada ən ümumi mülahizələrlə kifayətlənməyə məcbur olduq.

III BÖLÜM

POEMALARI

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının mühüm qollarından birini poemaları təşkil edir. İyirminci yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Səməd Vurğundan sonra poema yaradıcılığı ilə ən çox məşğul olan şair məhz Bəxtiyar Vahabzadə olmuşdur.

Şairin poemaları içərisində "Gülüstən", "Yollar-oğullar", "İztirabın sonu", "Sadə adamlar", "Şəbi-hicran", "Dörd yüz on altı", "Təzadlar", "Ağlar-güləyən", "Əbədi heykəl", "Etiraf", "Faciə", "Atılmışlar", "Muğam", "Mərziyə", "Şəhidlər" və digər bədii örnəklər diqqəti cəlb edir. Şairin poemalarının mövzusu olduqca geniş və rəngarəndir. Beynəlxalq həyatda baş verən siyasi hadisələrdən tutmuş Azərbaycanın taleyi ilə bağlı ən mühüm məsələlər bu əsərlərin mövzusunə çevrilmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında "Gülüstən" poeması xüsusi yerlərdən birini tutur. Bu əsərinə şair Azərbaycanın Rusiya və İran imperiyaları arasında parçalanması probleminə özünün bir şair-vətəndaş kimi öz münasibətini ifadə etmişdir. Poema əyalət qəzetlərindən birində dərc edilən ki-

mi Dövlət təhlükəsizlik orqanlarının və senzuranın sərt təkisi ilə qarşılanmış, qəzetin bütün nüsxələri müsadirə olunmuşdur.

"Sovet-imperiya ideologiyasının üsullarından biri də xalqlara milli tarixlərini unutturmaq idi və bir çox hallarda buna nail olurdular. Qədim tariximizi təhrif, yaxın tariximizi isə tam unutmağa sövq edirdilər.

Bəxtiyar hələ 1959-cu ildə yazdığı və 23-26 oktyabr 1960-cı ildə açıq mətbuatda çap etdirdiyi "Gülüstan" poemasında, dövlətimizin azadlıqdan məhrum olunması, xalqımızın parçalanması, tariximizin təhrif edilməsi fikirlərini, müstəqil fikrin "qəbul edilməz" bir dövründə yazdı, sel kimi kükrəyərək xalqın fikrini silkələyəndən iki il sonra hakimiyyətdə olanlar "Gülüstan"ın mahiyyətini anladılar və Bəxtiyara qarşı hücumlara başladılar. Bəxtiyarı sıxışdırdılar, onu təqiblərə məruz qoydular, tələbələrle ünsiyyətdən uzaqlaşdırdılar: lakin gec idi, həm zaman o zaman deyildi, həm xalq o xalq deyildi.

Bəxtiyarın "Gülüstan" poeması sovet ədəbiyyatındakı "60-cılar" adı ilə tanınan, azad fikirlilik cərəyanının ilk qaranquşlarından olaraq həm şairlik məharəti, həm milli cəsarəti, həm də ictimai fikrə təsiri nöqtəyi-nəzərinə Azərbaycanın sovet dövrünün siyasi poeziyasının şah əsəridir" (202, s.16).

"Gülüstan" poeması "Azərbaycanın birliyi və istiqlalıyyəti uğrunda çarpışan Səttar xan, Şeyx Məhəmməd Xiyabani və Pişəverinin əziz xatirəsinə" ithaf olunmuşdur. Bu ithaf əsərlə tanışlıqdan öncə oxucuda bəhs olunacaq hadisələrin məzmunu və mahiyyəti haqqında ilkin təsəvvür yaradır.

Poemanın ilk səhifələrində şair Azərbaycanı, bu torpaqda yaşayan xalqın iradəsini, istəyini, arzularını nəzərə almadan ikiyə parçalayan işğalçıların gələcəkdə yaşanacaq faciələrə soyuq, etinasız münasibətini real cizgilərlə qələmə almışdır:

Kağıza həvəslə o da qol atdı,
Dodağı altından gülümsəyərək.
Bir qələm əsrlik hicran yaratdı,
Bir xalqı yarıya böldü qılınc tək.

Ö güldü kağıza qol çəkən zaman,
Qıydı ürəklərin hicran səsinə.
O güldü haqq üçün daim çarpışan,
Bir xalqın tarixi faciəsinə.

"Gülüstan" poemasında Azərbaycanın birlik, bütövlük amalı böyük sənətkarlıqla ifadə olunmuşdur. Şairin qənaətinə, Azərbaycan iki imperiya arasında imzalanan müqavilə ilə parçalansa da, millət heç zaman bu "müqavilə"yə etina göstərmə-

miş, biri-birindən ayrılmamış, mənəvi bağlar, kör-pülər qırılmamışdır.

Ağalar bilmədi birdir bu torpaq,
Təbriz də, Bakı da Azərbaycandır.
Bir elin ruhunu, dilini ancaq,
Kağızlar üstündə bölmək asandır.

"Gülüstan" poemasında diqqəti çəkən məqamlardan biri də xalqın əsarətə, parçalanmaya boyun əyməməyə, azadlıq, istiqlaliyyət, bütövlük uğrunda mübarizəyə səslənməsidir.

Hanı bu ellərin mərd oğulları,
Açın bərələri, açın yolları.
Bəs hanı bu əsrin öz Koroğlusu,
Qılınc Koroğlusu, söz Koroğlusu?

Həcm etibarı ilə o qədər də böyük olmayan "Gülüstan" poeması Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" əsərindən gətirilmiş iki bəndlik şeirlə tamamlanır. Bu da təsadüfi deyildir. Bununla şair ikiye parçalanmış Azərbaycanın hər iki tayında insanların birlik, bütövlük uğrunda mübarizə apardığına diqqət yönəltməyə çalışmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin "Mərziyə" poeması da

Güney Azərbaycan mövzusunda qələmə alınmışdır. Bu əsərdə şair Mərziyə Üsküynin taleyini əks etdirməyə çalışmış və təsvir olunan hadisələr fonunda Vətənimizin Güneyində baş verən ictimai-siyasi hadisələrin canlı mənzərəsini yaratmağa çalışmışdır.

Beynəlxalq mövzuda qələmə alınmış "Yollar-oğullar" poemasında Əlcəzair xalqının azadlıq uğrunda apardığı mübarizə bədii təcəssümünü tapmışdır. Yazıçı Mehdi Hüseyninin fikrincə, "Gərgin dramatik səciyyə daşıyan bu əsərdə vətəninə sevin, imperalizmə nifrət bəsləyən nəcib bir xalq görürük. Şairin həm əsas hadisələrin təsvirində, həm də lirik ricətlərində Əlcəzair xalqına bəslədiyi məhəbbət çox gözəl ifadə olunmuşdur" (17, s. 21). Tənqidçi Mehdi Hüseynin doğru səciyyələndirdiyi bu cəhət bu poema boyu özünü büruzə verməkdədir.

"Yollar-oğullar" poeması Əlcəzair xalqının həyatından bəhs etsə də, müəllif dalayısı ilə öz xalqının problemlərini qabartmağa çalışmışdır. Ümumiyyətlə, müəllifin beynəlxalq mövzuda yazdığı əsərlərində bu məqam üstünlük təşkil edir.

Getdi əlimizdən namus, ar, ismət,
Bunamı deyirsən sən mədəniyyət?!
Gəlib evimizdə bizi soydular;
Ancaq adımızı vəhşi qoydular;

Bir soruşan yoxdur bu gəlmələrdən,
Bu vəhşi dediyin sənsən, yoxsa mən?

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığını yuxarıda bəhs olunan kontekstdə dəyərləndirən Türkiyə ədəbiyyatşünası Hüsniyyə Mayadağlı şairin Sovetlər Birliyinin ən sərt, mürəkkəb dövrlərində uluslararası mövzuda yazdığı bir çox əsərlərində Azərbaycan xalqının taleyini nəzərdə tutduğunu qeyd etmişdir (252, s.28).

Müəllifin "Yollar-oğullar" poemasında yaratdığı Ben-Osman, Mustafa və digər qəhrəmanlar bədii cəhətdən kamil obrazlar kimi maraqa doğurur.

Şairin "Təzadlar" poeması da beynəlxalq mövzuda qələmə alınmış ədəbi nümunələrdən biri kimi ədəbi tənqid tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Poemada Vyetnam xalqının Amerika işğalçılarına qarşı apardığı istiqlaliyyət mübarizəsi bədii təcəssümünü tapmışdır. Burada şair Vətəninə qoruyan əliyalın vyetnamlıların təpədən dırnağadək silahlanmış işğalçı amerikalılara qalib gəlməsinin səbəblərinə diqqəti yönəltdi, işğalçı güclərin hər zaman məğlubiyyətə məhkumluğunun zərurət olduğunu göstərmişdir.

Vyetnam, qüvvət də, haqq da səndədir,
Sənin bütün gücün əqidəndədir.

Güclüsən min dəfə öz düşmənidən,
Çünki o haqsızdır, haqsan amma sən.

"Yollar-oğullar" poemasında olduğu kimi, "Təzadlar" əsərində də müəllif dolayısı ilə öz xalqının azadlıq, istiqlaliyyət arzusunu ifadə etməyə çalışmışdır.

Hər gün bir ölkədə qopur vəlvələ,
Zalımlar, zülmələr gəldi gedərdi.
Bəşərin tarixi qədimdən hələ,
Azadlıq yolunda çəkişmələrdi.
Azadlıq alınar, yaddan umulmaz,
Azadlıq verilməz ərməğan təkin.
Verilən azadlıq azadlıq olmaz,
Başqa bir rəngidir o, əsarətin.

Azərbaycanın böyük şairi Məhəmməd Füzulinin həyatından alınmış "Şəbi-hicran" poeması da gərgin yaradıcılıq axtarışlarının bəhrəsi kimi maraqlı doğurur. Müəllif poemada yaşadığı zamanın acrı və əzablarını yazılarında əks etdirən Füzulinin romantik boyalarla süslənmiş obrazını yaratmışdır.

Ağladın, yayıldı səsin hər yana,
Bülbül bağçalarda ötdü, dedilər.

Gələndə Məhəmməd gəldin cahana,
Gedəndə Füzuli getdi, dedilər.

Bəxtiyar Vahabzadənin "Ağlar-güləyən" poeması isə Azərbaycanın böyük satirik şairi, "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin formalaşmasında mühüm xidmətləri olan Mirzə Ələkbər Sabirə həsr olunmuşdur. Müəllifin ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıqla bağlı tədqiqatlarından aşkar duyulmaqdadır ki, Azərbaycan poeziyası tarixində onun ən çox dəyərləndirdiyi müəlliflərdən biri məhz Mirzə Ələkbər Sabir olmuşdur. Bu da təsadüfi deyildir. Çünki məhz bu böyük sənətkar öz yaradıcılığı ilə Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dirçəlişi uğrunda mübarizə aparmış, ömrünü bu yolda fəda etmişdir. Bir növ monoloq səpkisində qələmə alınmış poemada irəli sürülən fikir və ideyalar şübhəsiz ki, dövrü üçün (qeyd edək ki, poema 1962-ci ildə yazılmışdır) son dərəcə cəsarətli idi.

Mən görmək istəyirəm,
Gözlərim azad olsun.
Danışmaq istəyirəm,
Sözlərim azad olsun.
Qışqırmaq istəyirəm,
Qoy dilim azad olsun.
Dodağım azad olsun.

Eşitmək istəyirəm,
Qulağım azad olsun.

"Ağlar-güləyən" poemasının Mirzə Ələkbər Sabirə ithaf olunması müəllifə bu şəxsiyyətin taleyi fonunda Azərbaycanın ən mühüm problemlərinə diqqətin yönəldilməsinə imkan vermişdir. Müəllif bir növ öz dövrünün problemlərini əks etdirmək üçün mollanasrəddinçi şairin fikir və ideyalarından bəhrələnmişdir. Mirzə Ələkbər Sabirin bu gün də müasir, qaldırdığı problemlərin aktual olduğunu nəzərə alsaq, Bəxtiyar Vahabzadənin bir şair kimi düzgün ədəbi mövqe tutduğunu müşahidə etmək mümkündür:

Hansı qanunda var ki,
Öz sərvətin, öz varın.
Özünə qənim olsun?
Dünənin yetim olsun,
Bu günün yetim olsun.

"Ağlar-güləyən" poemasının yaranmasından təxminən yarım əsrə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq, əsər bu gün də öz müasirliyini, aktuallığını, bədiiliyini qoruyub saxlamışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin "Dörd yüz on altı" poemasında eyni adlı Azərbaycan diviziyasının İkinci

ci dünya müharibəsində alman faşistlərinə qarşı apardığı mübarizədən bəhs edir. "Düşüncələr axarının bitkin süjet xəttini əvəz etdiyi" (94, s.69) poemada müəllif müharibənin xronologiyasını əks etdirməyə çalışmamışdır. O, sadəcə olaraq xalqımızın keçdiyi döyüş yollarının bir sıra fraqmentlərini lirik şəkildə canlandırmışdır. Müəllif Azərbaycan əsgərlərinin müharibənin ilk günlərindən göstərdikləri fədakarlıqlara diqqəti yönəltmiş, onların apardığı mübarizənin gerçək mənzərəsini yaratmağa çalışmışdır. Xüsusilə, poemada müharibə səhnələrinin təsviri daha canlı təsir bağışlayır:

Qaraldı meyidlər qar üzərində,
Böyük arzuların nöqtəsi kimi.
Məşəqqət üzdədir, yara dərinədə,
Sızladığı çırağın piltəsi kimi.

"Dörd yüz on altı" poemasında Almaniyanın Buhenvald həbs düşərgəsinin təsvirinə həsr olunmuş səhifələri də maraqlı doğurur. Müəllif burada iyirminci yüzildə insanlıq adına törədilən faciələrin dəhşətli, tükürpədən mənzərələrini yaratmışdır.

Poemada şairin müharibələr əleyhinə nifrəti, sülh və əminamanlıq arzusu da ifadə olunmuşdur.

Torpağın hər daşı, hər zərrəsi də,
Nəğmənin odunda qövr eləyərdi.
Nolaydı anamız yer kürəsi də,
Laylalar qoynunda dövr eləyərdi.

Bəxtiyar Vahabzadənin "Muğam" poeması yalnız şairin yaradıcılığında deyil, bütövlükdə Azərbaycan poeziyasında təkrarsız sənət nümunələrindən biridir. Şübhəsiz ki, Bəxtiyar Vahabzadə "Muğam" poemasına təsadüfi müraciət etməmişdir. O, bu əsərə qədər klassik ədəbiyyatın ən mühüm qənaqlarını incələmiş, Nəsimi, Füzuli, Aşıq Ələsgər, Səməd Vurğun poeziyasının seyrini, sirrini açmağa çalışmış, milli musiqi mədəniyyətinin ən dəyərli örnəkləri ilə tanış olmuşdur. "Bəxtiyar Vahabzadənin "Muğam"ı tək-cə adını əsərinə sərlövhə götürdüyü muğamat, yaxud yalnız musiqi haqqında əsər deyil, xalq ruhu, xalq mədəniyyəti haqqında şairin düşüncələr axarındır" (117, s.61). Poemanın hər sətri, hər misrası bu qənaətlərin doğruluğunu əks etdirir:

Ürəyinin tellərindən
Tellər çəkib tara xalqın.
O tellərin nəğməsindən
Öz ruhunu, öz qəlbini
ara xalqın.

"Muğam" poeması milli musiqiyə xor baxanlara, biganə münasibət bəsləyənlərə qarşı sərt ittiham kimi səslənir. Müəllif muğamı digər musiqi janrlarından fərqli olaraq xalqın ruhu, varlığı ilə bağlı hesab edir və ona yüngül münasibət bəsləməməyə çağırır.

Poemanın ayrı-ayrı fəsilləri "Rast", "Segah", "Çahargah", "Şur", "Mahur" və digər muğamlara həsr olunmuşdur. Fəsillərin sonunda müğamlara həsr olunmuş eyni rədifli qəzəllər şairin poetik qənaətlərinin yekunu kimi şərtlənir. Bütün bunlardan başqa poemada "Muğam" rədifli qəzəlin verilməsi əsərin təsir və təlqin gücünü artırır:

Daş ürəklərdə yanib daşları sındırdı muğam,
Haqqa düşmən olanı
haqqa tapındırdı müğam.

Nə güman eyləmişən ondakı tilsimləri sən,
Kürü ahilə qurutdu, salı yandırdı muğam.

Çox kitablar oxudum,
zənn elədim bəxtiyaram,
Mənə çox mətləbi ahəstəcə qandırıd muğam.

Bəxtiyar Vahabzadənin "Muğam" poeması Məhəmməd Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsəri ilə

kompozisiya baxımından müəyyən ortaqlıq xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, Bəxtiyar Vahabzadə öz ustadının yolu ilə gedərək poemada fikirlərini qəzəllərlə yekunlaşdırmağa çalışmışdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu, Füzuli poeziyasının təkrarı və təqlidi kimi deyil, klassik irsən yaradıcı şəkildə bəhrələnmə anlamında başa düşülməlidir. "Əsərin hər fəslinin qəzəllə qurtarmasını Füzuli "Leyli və Məcnun"unun kompozisiyaca təkrarı kimi başa düşənlər yanılırlar. "Muğam" poemasının fəsilələrinin hər dəfə xüsusi bir qəzəllə bitməsinin biz yeni mövzunu qələmə alarkən klassik irsdən yaradıcılıq yolu ilə faydalanmağın bir təzahürü hesab edirik. Bu yolla Bəxtiyar hələ dörd yüz il bundan əvvəl "Nələndir ney kimi avazeyi-əşqim bülənd. Nələ tərkən qılmazam ney tək kəsilsəm bəndü-bənd" deyən, sözü-şeyri, musiqini, insan mənəviyyatını, xalq ruhunu, pak məhəbbəti sənətin əlçatmaz ucalıqlarına qaldıran böyük ustadına qədirşünaslığını, şagird minnətdarlığını ifadə etmişdir. Həm də bundan "Muğam" poeması öz orijinallığını nəinki itirməmiş, bəlkə də əslə, kökə söykəndiyi üçün daha təsirli rənglərlə danışmaq imkanı əldə etmişdir" (43, s.61-62).

Bəxtiyar Vahabzadənin poemaları içərisində "Şəhidlər" əsəri daha çox diqqəti cəlb edir. İyirmi yanvar hadisələrindən dərhal sonra qələmə alınan

bu poemada şair millətin yaşadığı faciənin canlı bədii lövhəsini yaratmağa çalışmışdır:

Dözdü hər zillətə, dözdü hər şeyə,
"Dünyada mənim də haqqım var!"-
deyə.

Kütləni xalq edən müqaviləyə,
Qanıyla qolunu çəkdi şəhidlər.

Şairin fikrincə, şəhidlər adi ölümlər deyildir, onlar millətə nicat vermək üçün həyatlarından keçmiş, dünyanın ən yüksək fədakarlıq aktına imza atmış seçmə insanlardır. Məhz onların əməlləri nəticəsində Azərbaycan xalqı özünün əsarət tarixinə son qoymuş, azadlığa qovuşmuşdur.

İnsan insan olur öz hünəriylə,
Millət millət olur xeyri, şəriylə.
Torpağın bağrına cəsədləriylə,
Azadlıq toxumu səpdi şəhidlər.

Tənqidçi Elçin Mehəliyev Bəxtiyar Vahabzadənin "Şəhidlər" poemasını təhlil edərək yazır: "Şəhidliyin mənası barədə şairin poemada ifadə olunan düşüncələrinin axarında bu ideya (qorxunu dəf etmək) çox mühüm və əsas ideya olaraq təsir bağışlayır. Şair bu hadisəni milli oyanış, imperiya

zölmünə qarşı etirazın ən yüksək məqamı kimi başa düşür və mənalandırır. Şəhidlik - millətin qəlbində qorxu hissinin, qorxu vahiməsinin məhvi deməkdir. Şəhidlik - özünü dərk etmək deməkdir. Poemanın əsas fikri - bədii qayəsi də elə budur. Lakin Bəxtiyar Vahabzadə tapdığı fikri bir dəfə ifadə etməklə kifayətlənmir, onu davam və inkişaf etdirir, vahid ideyanın müxtəlif aforistik formalarını... səsləndirir" (102, s. 62).

Bəxtiyar Vahabzadənin poemaları lirik, lironəpik və epik üslubda qələmə alınmışdır. Şair müraciət etdiyi bu üslabların hər birində uğur qazanmış, əsərlərini kamil sənət örnəkləri kimi təqdim edə bilmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin şeirləri kimi, poemaları da dərin məzmuna malik, böyük mənalı və ideyalar tələqin edən, fəlsəfi ruhlu, düşündürücü əsərlərdir.

IV BÖLÜM

DRAMATURGIYASI

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının mühüm bir qolunu onun dramaturji yaradılığı təşkil edir. Ədibin dramaturgiyası həm mənsur, həm də mənzum şəkildə qələmə alınmışdır. Əlbəttə, Bəxtiyar Vahabzadə ən mühüm dramaturji əsərlərini mənsur şəkildə yazmışdır. Lakin sayca çox olmasa da, onun mənzum pyesləri də diqqəti cəlb etməkdədir.

Ümumiyyətlə, Bəxtiyar Vahabzadənin dramaturgiyası özünəməxsus bədii keyfiyyətlərə, fərqli, bənzərsiz poetik çalarlara malik olan örnəklərdir. Bu ilk növbədə müəllifin dramaturgiyaya poeziyadan gəlməsi ilə bağlıdır. Belə ki, Bəxtiyar Vahabzadənin "səhnə əsərlərində poeziya ilə dramaturgiya biri-biri ilə qovuşur, üzvi surətdə birləşir. Şairin gah qayğılı, təqdirəddici, gah qəzəbli poetik-fəlsəfi misraları dramatik münəqqişənin inkişafında, xarakterlərin toqquşmasında mühüm rol oynayır, əsərin və tamaşanın aparıcı, istiqamətverici amiliyə, dərin emosional təsir mənbəyinə çevrilir. Personajlar öz hiss və həyəcanlarından, arzu və ümidlərindən danışır və bu zaman dramatik dialoq

"hiss olunmadan" şəirə çevrilir" (179, s. 3). Dramaturgiya ilə poeziyanın biri-birinə çulğaşması müəllifin bütün səhnə əsərləri üçün səciyyəvidir.

Bəxtiyar Vahabzadənin "İkinci səs", "Yağışdan sonra", "Yollara iz düşür", "Qızıl alma", "Fəryad", "Dar ağacı", "Özümüzü kəsən qılınc" ("Göy türklər") və digər pyesləri çağdaş Azərbaycan dramaturgiyasının orijinal, bənzərsiz, özünəməxsus örnəklərindən hesab olunmaqdadır.

Qeyd edək ki, "Bəxtiyar Vahabzadənin dramaturgiyası Azərbaycan teatr tarixində xüsusi səhifədir və bu xüsusi səhifə vətəndaşlıq mövqeyi, vətənpərvər ruhu ilə - ardıcıl və davamlı tarixi-fəlsəfi konsepsiyası ilə müasirləri olan dramaturqların yaradıcılığından fərqlənir" (17, s.82).

Bəxtiyar Vahabzadənin dram əsərlərini şərti olaraq iki qrupa ayırmaq olar:

- a) müasir mövzulu pyeslər.
- b) tarixi mövzuda yazılmış pyeslər;

Əlbəttə, müəllifin dramaturji yaradıcılığının bu şəkildə təsnif olunması sırf şərti səciyyə daşıyır, sadəcə problemə aydınlıq gətirmək məramına söykənir.

İstər tarixi, istərsə də müasir mövzuda yazdığı pyeslərdə dramaturq cəmiyyətimizi narahat edən ictimai-siyasi və mənəvi-əxlaqi məsələlərə özünün kəskin etirazını bildirmişdir.

Müəllifin müasir mövzulu pyeslərində xüsusilə mənəvi-əxlaqi problemlərin bədii təzahürü daha qabarıq təcəssümünü tapmışdır. Dramaturq yaratmış olduğu qəhrəmanların daxili dünyası kontekstində cəmiyyətimizi narahat edən problemlərə vətəndaşlıq prizmasından münasibət bildirməyə çalışmış və buna nail olmuşdur. Bu mənada müəllifin "İkinci səs", "Yağışdan sonra", "Yollara iz düşür", "Qızıl alma" kimi pyeslərində qaldırmış olduğu problemlər müasirlərimizi düşündürən, qayğılandırıran, narahat edən məsələlərə söykənir.

"İkinci səs" pyesində dramaturqun yaratmış olduğu Arzu və Rəşad surətləri daxili-mənəvi dünyasının özünəməxsusluğu, bənzərsiz keyfiyyətləri ilə seçilən obrazlardır. Onların hər ikisi daxilən zəngin, mənəviyyatca sağlam insanlar olmaqla yanaşı, mənsub olduğu cəmiyyətə ləyaqətlə xidmət edən mütəxəssisdir. Müəllif bu iki gənci biri-birinə bağlayan ortaqlar mənəvi dəyərlərdən savayı, onları fərqləndirən cəhətləri də göstərməyə nail olmuşdur. Pyesdə xüsusilə Arzunun xarakteri, mənəvi dünyasının sirr və gizlinlikləri daha məharətlə açıqlıb göstərilmişdir. Müəllif onun daxili həyəcanlarını, iztirablarını real, inandırıcı, təsirli boyalarla əks etdirə bilmişdir. "Arzu Rəşaddan daha həssas, tənqidi düşünən, ətrafındakı hadisələrdən düzgün nəticə çıxaran insandır. İlk səhnələrdə gizli məhəbbət

hini doğrultmaq üçün həyatda, ailədə "durğunluğa" qarşı danışanda da, təlatümlü, narahat həyatı üstün tutanda da, biz Arzunun daxilən tamamilə başqa bir hiss və düşüncədən daim tərəddüd keçirdiyini, əzab çəkdiyini duyuruq. Müəllif bu dərin daxili ziddiyyəti incə psixoloji cizgilərlə göstərə bilmişdir" (179, s. 4).

Dramaturqun "Yağışdan sonra" pyesində də mənəvi-əxlaqi problemlər ön plana çəkilmişdir. Burada "gənclərin böyük, gözəl, saf hisslərinin köhnəliklə, riya və xəyanətlə üz-üzə gəldikdə necə sarsıldığını, buna baxmayaraq, sağlam mühitin, nəcib insanların köməyi ilə bu pak hisslərin necə qorunub üstün gəldiyini, yaşadığını və qələbə çaldığını dramaturq təbii və inandırıcı göstərir" (179, s.5). Pyesdə müəllifin yaratmış olduğu Qədimbəy, Cığatay, Aslan və başqa obrazlar fərqli dünyagörüşə malik insanlardır. Əgər Qədimbəy və Cığatay üçün ictimai ideallar əsasdırsa, Aslan üçün həyatda hər şey şəxsi maraqlara söykənməkdədir. Müəllifin dramaturji hadisələrin gedişində daha çox ağırlıq verdiyi Qədimbəy obrazı haqqın, həqiqətin bərpa olunmasında, həmçinin konfliktin açılmasında mühüm rol oynayır. "Yağışdan sonra" pyesi Bəxtiyar Vahabzadənin gənclərin həyatına və taleyinə nə qədər dəyər verdiyini əks etdirən, tərbiyəvi əhəmiyyətə malik bir əsər kimi də diqqəti çəkir.

Müəllifin yaradıcılığında xüsusi yer tutan "Yollara iz düşür" pyesində dramaturji təcəssümünü tapan hadisə və əhvalatlar sosial-psixoloji aspektləri ilə diqqəti cəlb edir. Pyesin süjeti baş qəhrəman Əlixanla bağlı hadisələr ətrafında cərəyan etsə də, müəllifin məharətlə yaratmış olduğu Aynur və Daşqın surətləri dramaturji strukturun tamlığını təmin edir.

Pyesdə Neft daşlarında baş mühəndis işləyən Əlixanın səhlənkarlığı üzündən qazma buruğunda yanğın baş verməsi və bu zaman usta Nicatın həlak olması, onun bu hadisədən sonra vəzifəsinin kəçilməsinə, yoldaşları arasında nüfuzunun itməsinə dözməyərək başqa şəhərə üz tutması, ailəsi Aynuru və körpə oğlunu atması təsvir olunur. Aradan uzun illər keçəndən sonra yenidən Neft daşlarına qayıdın Əlixan burada oğlu Daşqınla bir yerdə işləməli olur. Dramaturji hadisələrin ən gərgin məqamları da məhz ata ilə oğlun - Əlixanla Daşqının bir yerdə işlədiyi məqamlardır. Müəllif son dərəcə məğrur olan Əlixanın daxili dünyasında baş verən sarsıntı və həyəcanları təbii boyalarla əks etdirə bilmişdir. Hadisələrin gedişi zamanı Əlixan həyat yoldaşı Aynurun aradan keçən bu uzun illər ərzində heç vaxt ona xəyanət etmədiyini öyrəndikdə daha artıq sarsıntı keçirməyə başlayır.

Müəllifin "Qızıl alma" pyesi onun dramaturji

yaradıcılığında özünəməxsus yeri olan əsərlərdən biridir. Cəmiyi yeddi obrazın iştirak etdiyi bu pyes istər mövzu, məzmun, istərsə də bədii sənətkarlıq baxımından kamil sənət nümunəsi kimi diqqəti cəkməkdədir. Təsvir olunan obrazların hər biri daxili-mənəvi aləminin fərqli, özünəməxsus cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir. Pyesdə mənəvi-əxlaqi problemlər ictimai müstəviyə çıxarıldığından burada diqqət yetirilən məsələlər vətəndaşlıq qayəsinin qabarıqlığı ilə seçilir.

Bəxtiyar Vahabzadə tarixi mövzulu pyeslərində olduqca ciddi ictimai-siyasi problemlər qaldırmışdır. Tarixi mövzuda qələmə alınmış "Dar ağacı", "Fəryad", "Özümüzü kəsən qılınc" pyeslərinin hər birində qaldırılan problemlər bu gün də Azərbaycan xalqını, həmçinin türk dünyasını düşündürən məsələlərdir.

"Dar ağacı" tarixi faciəsində dramaturq böyük Azərbaycan sərkərdəsi, ərəb xilafətinə qarşı qəhrəmancasına mübarizə aparmış Babək Xürrəminin Ölümündən sonra baş verən hadisələri, Afşinin həyat yolunu və taleyini dramaturji müstəvidə canlandırmaq məramı izləmişdir. Müəllifin digər əsərləri kimi "Dar ağacı" faciəsi də kompozisiya baxımından kamil sənət nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir.

İmadəddin Nəsiminin həyatı və mühitindən bəhs edən "Fəryad" pyesində Bəxtiyar Vahabzadə yalnız böyük hüruflı şairinin fəlsəfəsini deyil, bütövlükdə dövrün gerçək mənzərəsini yaratmağa, tarixin sirlərini açmağa çalışmışdır. Yazıçı Mirzə İbrahimovun fikrincə, "Nəsimi poeziyasındakı mənə dolğunluğunu, fəlsəfi dərinliyi xatırladan", "şeyrlə yazılmış gözəl fəlsəfi əsər olan" bu pyes "zəmanəmizdəki mübarizələrlə səsələşir, insan şəxsiyyətinin əzəmət və ucalığını tərənnüm edir, onun şüurun mövhumu uydurmalarına qarşı qoyur" (17, s. 14).

Xalq şairi Süleyman Rüstəm isə "Fəryad" pyesini Səməd Vurğunun "Vaqif" dramı ilə müqayisə edərək yazmışdır: "Səməd Vurğunun "Vaqif" dramından sonra "Fəryad" pyesi dramaturgiyamızda olan böyük bir boşluğu doldurdu. Mən təsadüfən "Fəryad"ı "Vaqif"lə müqayisə eləmədim. Düzdür, ötən illər ərzində Azərbaycan səhnəsinə xeyli sənəballı əsər gəlmişdir. Nəzmlə yazılmış dram əsəri demək olar ki, yox idi. Bu baxımdan B.Vahabzadə böyük iş görmüş, Azərbaycan səhnəsinə yeni səs, yeni nəfəs gətirmişdir" (51).

Qeyd edək ki, bir növ İmadəddin Nəsiminin daxili monoloqu kimi qələmə alınmış pyesin əsas qəhrəmanı böyük hərflə yazılacaq İnsandır.

Allah! Bilirik, cism deyil, bəs nədir allah?
Ən yüksək olan haqda, həqiqətdədir allah!
Donsunsa təkamül və gözəllik qabağında,
Dərk et, bu təəccübdə, bu heyrətdədir allah!
İnsan nə imiş? Gizlidir insandakı qüdrət,
Hər kəs onu fəhm etməsə, acizdir o, əlbət.
İnsanın əzəl borcudur insanlığa hörmət,
İnsanlığa hörmətdə, ləyaqətdədir allah!

"Fəryad" pyesində bu kimi təsirli, poetik məqamlar, səhnə və epizodlar çoxdur. Şair Nəsiminin timsalında İnsan haqqında danışmaq məramı izləmiş və öz məqsədinə nail ola bilmişdir.

Dramaturqun yaradıcılığının son dövrünə məxsus olan "Özümüzü kəsən qılınc" pyesi isə Göytürk dövlətinin tarixinə, o dövrün ictimai-siyasi hadisələrinin təcəssümünə həsr olunmuşdur. Əsərin ikinci adının "Göytürklər" olması tamaşaçı marağını yönləndirmək məramına xidmət edir.

Bəhs olunan dramaturji nümunələrlə yanaşı, Bəxtiyar Vahabzadənin bəzi radio-pyes, telepyes və kino-novellaları vardır. Dramaturq bu yarıda yazdığı əsərlərində də mənalı, ibrətamiz hadisələr fonunda müasirlərimizin həyatını, qayğı və problemlərini işıqlandırmağa çalışmışdır.

V BÖLÜM

BƏDİİ NƏSRİ

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının bir qolunu da onun nəsr əsərləri təşkil edir. Yaradıcılığının digər örnəkləri ilə müqayisədə müəllifin nəsr yaradıcılığı o qədər də diqqəti cəlb etmir və kəmiyyət baxımından zəngin deyildir. Belə ki, Bəxtiyar Vahabzadə çox az-az hallarda bədii nəsrə, əsas etibarlı ilə hekayə janrına müraciət etmişdir. Lakin müəllifin digər janrlarda qələmə aldığı əsərləri kimi hekayələri də özünəməxsus mövzu-ideya və dil-üslub xüsusiyyətləri ilə seçilməkdədir.

Qeyd edək ki, bədii nəsrin janrları içərisində hekayə aparıcı yerlərdən birini tutur. Hadisə və əhvalatların yığcam, lakonik təsviri, ümumiləşdirmə tərzı baxımından bu janr mühüm imkanlara malikdir. Hekayənin bir janr kimi yazıçının əks etdirməyə çalışdığı problemin sərrast şəkildə təcəssümünə imkan verməsi ona olan marağı zaman-zaman gücləndirmiş, hətta nasir olmayanlar belə bu janra müraciət etmişlər. Hekayə janrına müraciətin bu məqamlardan qaynaqlandığı şübhə doğurmur. Bu baxımdan Bəxtiyar Vahabzadənin hekayə yaradı-

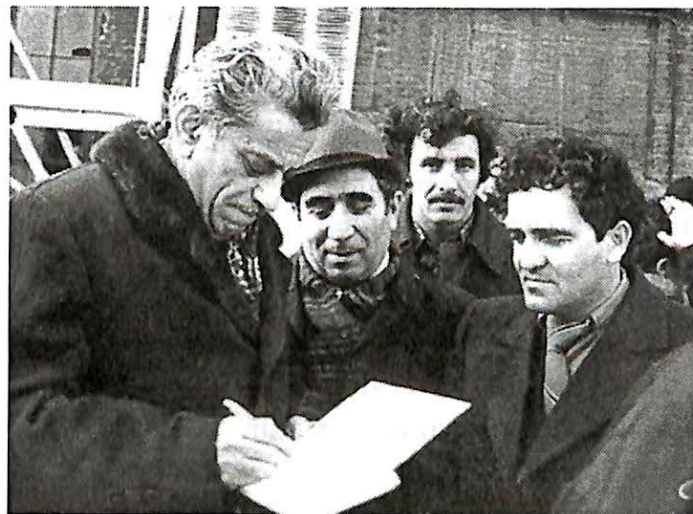
cılığı da diqqəti çəkməkdədir.

Ədibin müxtəlif dövrlərdə mətbuatda dərc etdirdiyi "Ürək döyüntüləri" (1954), "Bü gün hamı gülür" (1954), "Hüsr" (1970), "Fotoqraf" (1981), "Pis adam" (1981), "Saat" (1982) və başqa hekayələri özünəməxsus dili, üslubu, yazı tərzilə seçilir.

Müəllifin tədqiqatçı Ramazan Qafarlı tərəfindən tərtib və nəşr olunan on iki cildliyinə (2008-2009) "Məşhur adam", "Alabəzək çamadan", "Nənəmin xalçası", "Yaltaqlıq", "Ürək döyüntüləri", "Saat", "Rəqabət", "Şübhə", "Başqası üçün yaşayanda", "Könül sevən göyçək olar", "Kölgədə", "Əqidə", "Pis adam", "Fotoqraf" kimi on dörd hekayəsi daxil edilmişdir (Bax: Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri, IX cild, Bakı, Elm, 2009, s.43-134). Bu hekayələr müxtəlif dövrlərdə qələmə alınmışdır.

Ədibin hekayələrinin mövzusu daha çox mənəvi-əxlaqi problemlər üzərində qurulmuşdur. Bu isə Bəxtiyar Vahabzadənin şeir yaradıcılığında, dramaturgiyada olduğu nəsr əsərlərində də mənəvi-əxlaqi dəyərlərə son dərəcə əhəmiyyət verməsindən irəli gəlir.

Bəxtiyar Vahabzadənin hekayələrini səciyyələndirən ən mühüm məqamlardan biri bu əsərlərin yüksək poetik ruhda qələmə alınmasıdır. Başqa sözlə, müəllifin hekayələri üçün epizmdən daha çox lirizm hakimdir. Bu da şübhəsiz ki, Bəxtiyar Va-

habzadənin istedadının ruhu etibarlı ilə poeziyaya bağlılığından irəli gəlir. Ədibin hekayələrini səciyyələndirən digər mühüm keyfiyyət onların çox zaman konkret bir detal üzərində qurulması, süjetin lirik düşüncələrlə müşayiət olunmasıdır. Hekayələrin özünəməxsusluğu göstərən cəhətlərdən biri də onların fəlsəfi ruhun qabarıqlığıdır. Müəllif təsvir etdiyi hadisələri adi müstəvidə əks etdirməklə kifayətlənmir, əsas diqqəti insan, tale, gələcək haqqında fəlsəfi düşüncələrə yönəltməyə çalışır. Bir yazıçı kimi Bəxtiyar Vahabzadəni saf, təmiz insan duyğuları, hiss və münasibətləri daha çox cəlb edir.

Bəxtiyar Vahabzadənin hekayələrinin dili onun digər janrlarda yazdığı əsərlərinin dili və üslubu ilə

səsləşməkdədir. Belə ki, müəllif hekayələrini də olduqca sadə, anlaşıqlı, həmçinin bir qədər lirik-emosional səpkidə qələmə almışdır.

Müəllifin hekayələri istər məzmun, istərsə də forma-sənətkarlıq baxımından məharətlə işlənmişdir. Yazıçı təsvir etdiyi qəhrəmanların daxili yaşantılarını, hiss, həyəcan və duyğularını bütün canlılığı ilə əks etdirmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin publisistik əsərlərinin mühüm bir qismi də bədii nəsr elementləri ilə zəngin olduğundan maraqla oxunur.

VI BÖLÜM

ƏDƏBİ-TƏNQİDİ VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ FƏALİYYƏTİ

Bəxtiyar Vahabzadənin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığının mühüm bir qolunu onun ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıqla bağlı axtarışları təşkil edir. Müəllifin ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıqla bağlı tədqiqatlarını şərti olaraq iki qismə bölmək olar:

- a) klassik irsin tədqiqi;
- b) müasir ədəbiyyat məsələləri.

Ədibin klassik irsin tədqiqinə həsr olunmuş tədqiqatları içərisində Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif, Mirzə Fətəli Axundov, Mirzə Ələkbər Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə və digər sənətkarların yaradıcılığına həsr olunmuş araşdırmalar daha çox diqqəti çəkir.

Bəxtiyar Vahabzadənin müasir ədəbiyyatla bağlı axtarışları əsas etibarlı ilə Səməd Vurğunun yaradıcılığı ilə səciyyələnir. Belə ki, o, "Səməd Vurğunun lirikası" (1951) mövzusunda namizədlik, "Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığı" (1964) mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə et-

mişdir. Hər iki tədqiqatında müəllif sistemli olaraq Səməd Vurğunun yaradıcılıq yolunu araşdırmış, onun ədəbiyyat tarixindəki yerini, mövqeyini səciyyələndirməyə çalışmış, poetik fərdiyyətini aşkarlamışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin Səməd Vurğun yaradıcılığına sistemli müraciəti, zaman-zaman onun əsərlərinə qayıdışı, namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının mövzusunun da şairin bədii irsi kontekstində müəyyənləşdirməsi təsadüfi deyildir. Bu, hər şeydən əvvəl, Səməd Vurğunun Azərbaycan poeziyası tarixində müstəsna ədəbi mövqeyə malik olması ilə bağlıdır. Digər tərəfdən Bəxtiyar Vahabzadənin bir şair kimi poetik fərdiyyətinin

formalaşmasında Səməd Vurğun poeziyasının rolu və təsiri inkar olunmazdır. Məhz bu aspektlər onu bir araşdırıcı kimi Səməd Vurğun yaradıcılığı ilə sistemli məşğul olmağa sövq etmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında çağdaş ədəbiyyat haqqında, onun ayrı-ayrı nümayəndələrinin barəsində araşdırmalar da diqqəti cəlb edir. Şair oxuduğu, imzasını izlədiyi müəlliflərin böyük əksəriyyəti haqqında bu və yadigər şəkildə fikir söyləmiş, münasibət bildirmişdir. Onun gənc yazarlara həsr olunmuş məqalələri ədəbi prosesə həssas münasibətini və ədəbiyyatın gələcəyinə olan inamını ifadə etməkdədir.

Müəllifin klassik və müasir ədəbiyyatımızın problemlərinə, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərinə həsr etdiyi "Heyrət ey büt", "Yel qayadan nə aparar", "Şair, rəssam, bəstəkar", "Sabir, yenə Sabir", "Səksən yaşlı cavan şairimiz", "Osman Sarıvəlli", "Mənəvi ata", "O qədər uzaq, bu qədər yaxın", "Teatr və dramaturgiya", "Üç şair haqqında", "Ömrün beşinci fəslə", "Şeir dolu bir ürək", "Nəğməkar şair", "Xalq və şair", "Şairin sənət qayəsi", "Ədəbiyyatımızın sabahı" və başqa məqalələri elmi yeniliyi, novatorluğu baxımdan diqqəti cəlb edir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında klassik və müasir türk ədəbiyyatı haqqında tədqiqatlar da

maraq doğurur. Bu kimi araşdırmaları ilə ortaq türk keçmişinin mövcudluğuna diqqəti çəkən araşdırıcı, həmçinin ortaq türk gələcəyinin də dil, ədəbiyyat və kultür baxımından konturlarını müəyyənləşdirməyə çalışmışdır.

VII BÖLÜM

PUBLİSİSTİK YARADICILIĞI

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının digər bir qolunu onun publisistik axtarışları təşkil edir. Şair bütün yaradıcılığı boyu publisistik əsərlər yazmış, cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi hadisələrə münasibət bildirmiş, mənəvi-əxlaqi dəyərlərin qorunub saxlanılması üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Bu mənada "Bəxtiyarın publisistikası, yalnız bu gün baş verən hər hansı bir hadisəyə reaksiya və ya dövrün, zamanın tələbinə münasibət deyil, daha çox xalqın, cəmiyyətin, bəşəriyyətin həyatında, tarixi inkişafında yaranan qlobal problemlərin təhlilidir. Müəllif qoyduğu problemin təkcə geofiziki, geosiyasi dairəsini araşdırıb onu təbii, mənəvi və siyasi cəhətdən açıqlamır, eyni zamanda, həmin problemin yaranma səbəblərini, kökünü izah edir və çıxış yolunu, ona qarşı mübarizə üsulunu göstərir" (17, s. 43).

Bəxtiyar Vahabzadənin "Gəlin açıq danışaq" (1988), "Şənbə gecəsinə gedən yol" (1991), "Ləyaqət" (1998), "Ədəbi düşüncələr" (2000) və digər ki-

tablarına daxil edilmiş məqalə və müsahibələri onun publisistik yaradıcılığı haqqında dolğun təəs-sürat yaradır. Müəllifin müxtəlif dövrdə qələmə aldığı "Ləyaqət", "Haram tikə və ya "ağ qızıl"ın qara ləkəsi", "Ana dilim - ana köküm", "İftiraya cavab", "Adlarımız barədə", "Gəlin, bir də düşünək", "Tarix nə deyir?", "Dalğış Qarabağ: iddialar və həqiqət", "Vahid - bölünməz", "Vətən haqqında düşüncələr", "Yeniyetmə və zaman barədə düşüncələr", "Həqiqətin dili ilə", "Şəxsi fikir-ictimai duyğu", "Gözəllik" və başqa publisistik məqalələrində yaşadığımız cəmiyyətdə baş verən hadisələrə özünün fəal vətəndaş münasibətini bildirmişdir.

"Şairin publisistikası, onun nəsrə çevrilmiş poeziyasıdır. Həmin sabir ana xətt, dəyişməyən fəlsəfə, ideya, məntiq. Dəyişməyən təkcə forma, üslub, bir də janrın xüsusiyyətlərinə uyğun deyim tərz, ifadə vasitələridir. Bəxtiyarın poeziyasına xas olan ümumbəşəri hisslər, cəmiyyət problemləri onun publisistikasının da əsas mövzudur" (17, s. 43).

"Şənbə gecəsinə gedən yol" adlı iri həcmli publisistik yazısında müəllif İyirmi yanvar hadisələrini real mənzərəsini canlandırmağa çalışmışdır (193). Bu əsər publisistik yazıdan daha çox sənədli nəsr təsiri bağışlamaqdadır. Onu da xatırlatmaq lazım-

dır ki, "Şənbə gecəsinə gedən yol" İyirmi yanvar hadisələri haqqında yazılmış ən dolğun və təsirli əsərlərdən biridir. Əsərdə müəllif bir tərəfdən baş verən hadisələrin səbəblərini izah etmiş, digər tərəfdən faciənin təfərrüatını əks etdirməyə çalışmışdır.

"Şənbə gecəsinə gedən yol" əsərinin diqqəti çəkən cəhətlərindən biri burada rus imperiyasının daxili simasının çılpaq şəkildə açılib göstərilməsi, müstəmləkəçilik siyasətinin olduqca sərt şəkildə ittiham olunmasıdır. Həmçinin bir məqama da diqqət yetirilməlidir ki, İyirmi yanvar haqqında yazılan bir çox əsərlərdə olduğu kimi, baş verən hadisələr birtərəfli şəkildə, yalnız faciə kimi canlandırılmaz. Müəllif çox doğru olaraq baş verənləri Azərbaycan xalqının azadlıq, istiqlaliyyət uğrunda apardığı mübarizənin mühüm bir mərhələsi kimi dəyərləndirir, qəhrəmanlıq tarixi baxımından səciyyələndirməyə çalışır.

Bəxtiyar Vahabzadənin publisistik yaradıcılığı olduqca zəngin və rəngarəngdir. Yaşadığı dövrün, mühitin və cəmiyyətin elə bir problemi yoxdur ki, şair publisistik əsərlərində bu barədə fikir söyləməmiş olsun.

Ədib bədii yazılarında obrazlı şəkildə canlandırdığı fikir və qənaətləri publisistik əsərlərində

müstəqim formada ifadə etməyə çalışmış və buna nail olmuşdur.

Müəllifin publisistik əsərlərinin digər mühüm keyfiyyəti bədii yazılarının bir sıra sirlərini, sətirləti mənalarını özündə daşması və aşkarlaması ilə bağlıdır.

VIII BÖLÜM

TƏRCÜMƏÇİLİK FƏALİYYƏTİ

Bəxtiyar Vahabzadənin bədii axtarışlarının digər bir istiqaməti isə tərcümə yaradıcılığı ilə bağlıdır. O, bütün yaradıcılığı boyu tərcüməçiliklə məşğul olmuş, bir sıra dəyərli poetik örnəkləri dilimizə çevirmişdir. Şairin tərcümə yaradıcılığının zənginliyi yalnız həcm etibarı ilə deyil, həmçinin müəlliflərin sayca çoxluğu ilə də diqqəti cəlb edir. V.Höte, C.Q.Bayron, P.Zayernhaymer, A.Nekrasov, L.Ukrainka, V.Antonov, Q.Kaktul, A.Kronqauz, R.Harold, M.Rumyantseva, V.Bokov, Y.Yevtushenko, M.Borisova, A.Sofronov, İ.Oratovski, A.Dementyev, P.Voronko, H.Pravslər, A.Kuşner, S.Şipaçov, A.Madonis, M.Tursunzadə, Ə.Lahuti, H.Qulam, A.Aripov və digər imzalar şairin tərcümə yaradıcılığına son dərəcə əhəmiyyət verdiyini üzə çıxarır.

Bəxtiyar Vahabzadə tərcümələrini əsasən rus dilindən etmişdir. Onun dünya ədəbiyyatından etdiyi tərcümələri də rus dili vasitəsilə olmuşdur. Lakin şairin tərcümələri o qədər mükəmməldir ki, bu əsərlər orijinal sənət nümunələri kimi oxunma-

qdadır. Nümunə üçün müəllifin rus şairi Stepan Şipaçovdan etdiyi "İki tarix" adlı şeirə diqqət yetirək. Həcmcə böyük olmayan şeirin orijinalı belədir:

Я знаю - смерть придет, не разминутся с ней,
Две даты наберут под карточкой моей.
И краткое тире, что их соединит,
В какой-то миллиметр всю жизнь мою вместит.
А если бы сложить все пройденное мной,
Я обойти бы смог паз восемь шар земной.

Паботать с детских лет вставал я на заре...
Пусть лягут, как стихи, две даты и тире.
И если ты мне друг, у гроба повтори,
Что мол, ни в чем длинност не выносил старик.

Bəxtiyar Vahabzadə həmin şeiri aşağıdakı kimi tərcümə etmişdir:

Mən bilirəm, ölüm haqdır, nə demək olar ona?
İki tarix yazılacaq mənim şəklim altında.
İki rəqəm arasında kiçik bir xətt...ah, demək,
Mənim bütün həyatımsa bu xəttə yerləşəcək.

Mən keçdiyim o yolları saptək uzadıb əgər,
Bir yerə cəmləsələr,

Səkkiz dəfə dolanardım bu Yer kürəsini mən.
İnsan ömrü ibarətmiş balaca bir tiredən.

Uşaqlıqdan çalışırım mən bəzən sübhə qədər,
İki tarix, bir də o xətt...gözəl bir şeirə bənzər.
Dostumsansa, tabutumun başında də: bu qoca,
Uzunçuluq eləmədi bütün ömrü boyunca.

Göründüyü kimi, Bəxtiyar Vahabzadə bir tərəfdən orijinalın məzmununu, forma xüsusiyyətlərini qoruyub saxlaya bilmiş, digər tərəfdən şeiri yüksək bədii səviyyədə, poetik bir dildə təqdim edə bilmişdir. Bu xüsusiyyət müəllifin bütün tərcümələri üçün səciyyəvi olan cəhətdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin tərcümələri içərisində ingilis romantik şairi və dramaturqu Corc Qordon Bayronun (1788-1824) "Abidos gəlini" poeması xüsusi yerlərdən birini tutur. Poemanı Azərbaycan türkcəsinə uğurla tərcümə edən müəllif bədii fikir tarixində insan düşüncəsinin sərrafı kimi tanınan ingilis şairinin içəri dünyasını orijinala maksimum yaxın şəkildə ifadə edə bilmişdir.

Deyin, tanışsınız mı o gözəl ölkəylə siz?
Səhraları gül-çiçək, səmaları ləkəsiz.
Mərsin sərv ağacları bütün cinayətlərin
Şahididir o yerdə...Öz hüsnü var hər yerin.

Dərin olur bu yerdə sonsuz səmalar kimi
Göyərçinin sevgisi, çalağanın qəzəbi.
Üzüm tənəklərindən burda min orman olur,
Bu yerdə gül-çiçəklər həmişə əlvan olur.
Burda xəfif yellərin ətirli qanadları
Gül bağından ötəndə çiçəklər şan-şan olur.

Bəxtiyar Vahabzadənin tərcümələrinin mühüm bir qismi müəllifin "Hər çiçəkdən bir ləçək" adlı kitabında toplanmışdır (182). Ona görə də şairin tərcümə yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmaq üçün bu kitaba toplanmış poetik örnəklərin ciddi şəkildə araşdırılmasına ehtiyac duyulmaqdadır.

Bəxtiyar Vahabzadənin tərcümə yaradıcılığı Azərbaycan tərcümə sənətinin özünəməxsus, təkrarsız səhifələrindən birini təşkil etməkdədir. Şübhəsiz ki, gələcəkdə bu istiqamətdə araşdırmalar aparılacaq, görkəmli ədibin çevirmələri müstəqil tədqiqat obyektinə çevriləcəkdir.

IX BÖLÜM

BƏDİİ SƏNƏTKARLIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının bədii-estetik xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması, onun bir sənətkar kimi bu kontekstdə araşdırılması, şairin poetik fərdiyyətinin aşkarlanması, ədəbi mövqeyinin müəyyənəşdirilməsi çağdaş ədəbiyyatşünaslığın mühüm vəzifələrindən biridir. Şübhəsiz ki, hər bir qələm sahibinin istedadının gücünü, yaradıcılıq imkanlarını, poetik erudisiyasını dərk etmək üçün onun əsərlərinin bədii-estetik aspektlərinə diqqət yetirilməlidir. Qeyd edək ki, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılıq yoluna həsr olunmuş müxtəlif səpkili tədqiqatlarda onun əsərlərinin bədii-estetik mahiyyətinin səciyyələndirilməsinə çalışılmışdır. Lakin bütün bunlar sistemli səciyyə daşımadığından Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının bədii qüdrəti və poetik özəllikləri haqqında dolğun təsəvvür yarada bilmir. Oxucuların mühakiməsinə verilən bu dərs vəsaitində müəllifin bədii dünyasının sirlərindən bəhs olunması məhz həmin niyyətdən qaynaqlanmaqdadır.

Bəxtiyar Vahabzadəni ədəbi şəxsiyyət kimi başqalarından fərqləndirən bir sıra qabarıq, səciyyəvi bədii-estetik keyfiyyətlər mövcuddur ki, bunları nəzərdən keçirmədən müəllifin poetik fərdiyyətini tam dolğunluğu ilə aşkarlamaq mümkün deyildir. Bu, ilk növbədə müəllifin tarixi keçmişə və millimənəvi dəyərlərə həssas münasibətindən qaynaqlanmaqda, həmçinin əsərlərinin mövzu, məzmun və ideya yeniliyi, bir sənətkar kimi xalqa bağlılığı, fəlsəfi düşüncə tərz, dil və üslub fərdiyyəti, müşahidə duyumu, ümümləşdirmə səriştəsi, özünəməxsus dəst-xəttə malik olması və s. amillərlə şərtlənməkdədir.

Heç kəsə sirr deyildir ki, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı bədii sənətkarlıq baxımından bənzərsiz, orijinal və novatordur. Müəllifin istisnasız olaraq bütün janrlarda qələmə aldığı əsərlərdə bunu aşkar şəkildə müşahidə etmək mümkündür. "Şair poeziyamıza yeni mövzular, yeni xarakterlər gətirmiş, şeir dilimizin zənginləşməsinə çalışmışdır. Onun lirikası öz poetik forması etibar, ilə novator lirikadır. Özündən əvvəlki klassik poeziyadan mayalanan Vahabzadə şeirinin özündən sonra gələn şairlərimizin yaradıcılığına təsir göstərdiyini inamla söyləmək olar" (49, s.178).

Bəxtiyar Vahabzadə nədən yazır-yazsın, həmişə zamanın nəbzini tutmağa çalışmış, xalqı düşündü-

rən, narahat edən problemlərə diqqət yetirmiş, bütün məqamlarda müasirlik prizmasından çıxış etmişdir. Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev "Səhnəmiz və müasirlərimiz" adlı tədqiqatında belə bir məqama diqqət yetirmişdir ki, "Müasirlik - müasir epoxanın inkişaf qanunauyğunluğunu açmağa kömək edən hər şey deməkdir. Zəmanənin, dövrün böyük problemlərinə və böyük mübarizələrinə nüfuz etmədən müasirliyə yüksək səviyyədə xidmət etmək çətinidir" (85, s.251). Xatırladaq ki, Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığa başladığı ilk dövrlərdən müasirliyini qoruyub saxlaya bilmişdir. Onun müasirliyi hər şeydən öncə, dövrü, mühiti qavramaqda, həyatın nəbzini tutmaqda, zamanın problemlərini qavrayıb dərk etməsindədir. Bütövlükdə Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı müasirliyə xidmət məramına söykənməkdədir. O nədən yazır-yazsın, hansı üsluba meyl edir-etsin əsərləri ilk öncə müasirlik ruhu ilə seçilir.

Müasirliklə yanaşı, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də tarixilik problemidir. Əsərlərinin bəlli bir qismini tarixi mövzuda yazdığı üçün müəllifin yaradıcılığının bu aspektinə toxunulmasına ehtiyac duyulur. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında tarixə mövzuya müraciətin başlıca səbəbi ilk növbədə bu günün problemlərinin tarixi müstəvidə bədii həllini

verməkdən ibarətdir. Ona görə də müəllifin tarixi əsərlərində tarixi fakt və hadisələrdən daha çox tarixin ruhu duyulmaqdadır.

Filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Kazımov "Sənət düşüncələri" adlı tədqiqatında diqqəti tarixi hadisələrinin bədiiləşdirilməsi probleminə yönəldərək yazır: "Tarixi hadisələri obyektiv əks etdirmək, xalqı onun keçmişi ilə düzgün tanımaq yazıçının əsas vəzifəsidir. Süni, saxta, uydurma, qeyri-tarixi hadisələrin qələmə alınması oxucunu çaşdırır, keçmişə münasibəti korlayır, tarixi duyumla yaranmış təsəvvürləri heç edir. Ədəbiyyat da tarix kimi tarixi düzgün əks etdirməlidir. Bədii ədəbiyyat tarixdən çox oxunur, buna görə də onun düzgün və obyektiv mövqeyi daha vacibdir. Bu tələblərə cavab verməyən əsərlər sadəcə olaraq mövzunu korlamaqla qalmır, dövrə yanlış münasibət yaratmaqla zərərli bir şey kimi ortaya çıxır" (82, s.68). Şübhəsiz ki, tədqiqatçının mülahizələri ilə razılaşmamaq mümkün deyildir. Çünki bir çox tarixi mövzulu əsərlərdə tarix ciddi təhriflərə məruz qaldığı üçün həmin dövrə, yaxud şəxsiyyətə münasibətdə yanlış rəyin formalaşdığı faktına təsadüf olunur. Bəxtiyar Vahabzadənin tarixi mövzuda qələmə aldığı poema və pyeslərində isə tarix hər hansı formada təhrif olunmamışdır. Müəllif tarixi mövzulu əsərlərində fakt və hadisələri mümkün

qədər doğru təsvir etməyə çalışdığı üçün onun yazıları bəhs olunan zaman haqqında təsəvvürlərin bütövləşməsinə imkan verir.

Ayrı-ayrı tədqiqatlarda Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlərini "fikir poeziyası" kimi dəyərləndirirlər. Lakin şair şeirlərində öz fikirlərini quru, bəsit mühakimələrlə ifadə etmir, o, bütün məqamlarda sözün bədii imkanlarından bəhrələnərək qənaətlərini bədii, obrazlı şəkildə əks etdirməyə çalışır.

Bəxtiyar Vahabzadənin əsərlərinin dili son dərəcə sadə, axıcı olması ilə seçilir. Şairin şeirlərini asan əzbərlənməsi, bəzən ilk oxunuşdaca yadda qalması məhz burdan irəli gəlir. Lakin müəllifin sadə, asan, anlaşıqlı bir dildə yazdığı şeirləri, eyni zamanda, bədii təsvir vasitələri ilə zəngindir. Şairin yaratdığı təşbehlər özünün orijinallığı, bənzərsizliyi ilə seçilir. Eyni zamanda, ədibin yaradıcılığında metaforalardan istifadənin özünəməxsusluğu da maraq doğurur. AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Tofiq Hacıyev şairin poeziya dilini təhlil obyektinə çevirək yazır: "Bəxtiyarın dilində obrazlılıqdan da, təşbehlərdən də söz-ifadə yaradıcılığından da qabaq diqqəti çəkən, baş əlamət onun sərrastlığı, qrammatik dəqiqliyidir. Əgər xalq dilinin təcrübəsi yol vermirsə, bədii məntiq tələb etmərsə, qafiyə xatirinə sözün təbii sırasını pozmur, fonetik cildini yırtmır, ehtiyac

yoxdursa, dialektdən söz götürmür, təbiilik pozulursa, söz oynatmır, cinas qurmur. Şair heç yerdə bədiiliyi normalılığa qarşı qoymur" (65, s. 46). Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlərinin dil xüsusiyyətlərinin dəqiq səciyyələndirildiyi bu qənaətlərlə razılaşmamaq mümkün deyildir.

Müəllif əsərlərini daha çox lirik-fəlsəfi üslubda yazmağa meyl etmişdir. Onun fərdi üslubunun da məhz lirik-fəlsəfi müstəvidə dəyərləndirilməsi daha doğru elmi nəticələrə gəlməyə imkan verir. Yaradıcılığının xronoloji səpkidə izlənilməsi şairin son illərdə bu üsluba daha artıq dərəcədə bağlandığını göstərir.

Bəxtiyar Vahabzadənin bir şair kimi yaradıcılıq üslubunu hərtərəfli şəkildə təhlil obyektinə çevirən filologiya elmləri doktoru, professor Abdulla Abasov qənaətlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirir: "Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının lirik-psixoloji zənginliyi öz başlanğıcını ictimai-fəlsəfi düşüncələrdən alır. Odur ki, Bəxtiyar Vahabzadənin lirika-sı fəlsəfi-psixoloji tutumu ilə diqqəti cəlb edir. Belə əsərlərdə yalnız hisslər, duyğular ümumiləşmir, insan ağılı, insan idrakı imtahana çəkilir, poetik "mən" kimi çıxış edən obrazda birləşən fəlsəfi mühakimələr oxucu ilə dialoqa girir, düşüncələr sanki sıraya düzülür, biri-birini əvəz edir" (1, s.18). Göründüyü kimi, professor Abdulla Abasovun müla-

hizələrində şairin lirik-fəlsəfi üslubunu səciyyələndirən ən mühüm amillər diqqət mərkəzinə çəkilmişdir və bu qənaətlərlə razılaşmamaq mümkün deyildir.

Şeirlərində lirik-fəlsəfi üslubun həmçinin şairin yaradıcılığının kamillik mərhələsinə qədəm qoyması ilə də bağlılığı da nəzərdən qaçırılmamalıdır.

Dönsün həqiqətə ehtimal, güman,
Yer ilə səmanı qarışıq salım.
Zülmətə nur saçan xəyallarımın
Vətən torpağına bir işıq salım.

Yaxud müəllifin digər bir şeirinə nəzər salaq:

Vaxtın dediyinə mən qulaq asıb,
Ayrıla bilmədim özüm-özümdən.
Köhnə cığırını yaman kol basıb,
Bu təzə dünyada yol azmışam mən.

Şairin fərdi üslubunun lirik-fəlsəfi aspektlərinə diqqəti yönəldən tənqidçi-ədəbiyyatşünas Şirindil Alışanlı qənaətlərini ümumiləşdirərək yazır: "Bəxtiyar Vahabzadə predmetin fəlsəfi-ictimai mahiyyətinə enməyi hadisə arxasında gizlənən məzmunu göstərməyi üstün tutur. Fəlsəfi ümumiləşdirmələrə meyl onun şeirlərində, ümumən poeziyada, o za-

man bədii uğurlu nəticəyə çevrilir ki, bu ümumiləşdirmələr təhlil predmetinin özünə, konkret həyat materialına əsaslanır. Adətən, orijinal poetik müşahidələr B.Vahabzadə şeirində fəlsəfi bir ümumiləşdirmənin vahidləri kimi çıxış edir. Detal, müşahidə, təəssürat hiss olunmadan mənalı poetik sonluqla tamamlanır" (10, s.138). Göründüyü kimi, tənqidçi-ədəbiyyatşünas Şirindil Alışanlı bir sənətkar kimi Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasını şərtləndirən lirik-fəlsəfi məqamların aparıcı cizgilərini sərrast dəyərləndirmiş, bununla da şairin fərdi yaradıcılıq üslubunu formalaşdıran amilləri ortaya çıxarmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin lirik-fəlsəfi üslubda yazdığı şeirləri quru, ritorik söz və ifadələrlə deyil, bədii-emosional yazı tərzilə müşayiət olunur. Həmçinin şairin bu üslubda yazdığı şeirlərinin yüksək vətəndaşlıq qayəsi ilə yönləndirilməsi onların bədii siqlətini şərtləndirir.

Bəxtiyar Vahabzadə öz yazılarında metaforalardan ardıcıl şəkildə bəhrələnməyə müəlliflərdən biridir. Onun müxtəlif mövzularda qələmə aldığı şeirləri bu düşüncə tərzinin fərqli təzahürlərini üzə çıxarmaqdadır. Şairin əsərlərində metaforik düşüncə tərzinin qabarıqlığı bir tərəfdən yaşadığı dövrün ab-havasından qaynaqlanırsa, digər tərəfdən bu cəhət onun istedadının yönümündən irəli

gəlir. Bilindiyi kimi, "Poetik metafora obrazlı təfəkkürün bəhrəsidir. Onun əmələ gəlməsi dialektik xarakter daşıyır. Poetik metafora varlığın obrazlı dərk edilməsi zamanı hissi duyğular və məntiqi qavrayışın dialektik vəhdəti nəticəsində meydana çıxır. Obrazlı təfəkkürün sahibi olan yazıçı bəzən elə obyektlər arasında əlaqələr olduğunu duyur və dərk edir ki, bu adi təfəkkür üçün mümkün deyil. Həmin obyektlər əksərən mücərrəd və konkret anlayış bildirən əşya və hadisələrin adıdır. Yazıçı mürəkkəb fəlsəfi ümumiləşdirmələr əsasında həmin əşyaları bir-birilə bağlayır və əlaqələndirir. Bunun nəticəsində obrazlı və təsirli lövhələr yarada bilir" (40, s.84-85). Bədii əsərdə metaforik düşüncə tərzinin poetik dərkilə ilə bağlı zərurətin doğru səciyyələndirildiyi bu mülahizələrlə razılaşmaq mümkün deyildir.

Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlərinin ən mühüm keyfiyyətlərindən biri onların bədiiiliyi ilə bağlıdır. Bütövlükdə bədiiilik şairin yaradıcılığının daxili-mənəvi ruhunu təşkil etməkdədir. Müəllifin elə bir əsəri yoxdur ki, orada sənətkarlığın mühüm şərtlərindən biri olan bədiiilik duyulmasın. Rus tənqidçisi V.Q.Belinski yazırdı: "Bədiiilik elə ondan ibarətdir ki, bir cizgi, bir sözlə elə bir şeyi bizə canlı və hərtərəfli təqdim edir ki, bədiiilik olmasa, həmin şeyi heç on cildə də ifadə edib qurtara bilməzsən.

Elə bu səbəbdəndir ki, bədiilikdən uzaq olan bütün əsərlərdə sözçülük həddindən çox olur... Sənətkarın isə, əksinə, sözçülüyə ehtiyacı yoxdur: izahına bəzən bir cild lazım olan fikri ifadə etmək üçün ona bir neçə cizgi və bir neçə söz kifayət edir" (21, s.226). Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının ötürü şəkildə incələnməsi tənqidçinin öz mülahizələrində haqlı olduğunu sübut edir. Şairin əsərlərində bədiilik sözün həqiqi mənasında poetik strukturun tamlığını, bütövlüyünü şərtləndirən amil kimi çıxış edir.

Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlərinin forma xüsusiyyətləri haqqında danışarkən diqqəti cəlb edən məqamlardan biri onun qafiyə sistemi ilə bağlıdır. Ta qədim dövrlərdən başlayaraq türk poeziyasının əsasında duran qafiyə problemi müəllifin yaradıcılığının bədii özəlliklərindən biridir. Şairin şeirlərində qafiyələr yeniliyi, bənzərsizliyi, poetikliyi, gözəlməzliyi ilə diqqəti çəkir. Bəxtiyar Vahabzadənin "Qafiyələr" adlı şeirində onun qafiyə ilə bağlı mülahizələri obrazlı şəkildə ifadəsini tapmışdır:

İstəmirəm səsdən doğan qafiyəni,
Düşündürür mənə mənə, hikmət mənə.
Qafiyələr iki simin bir sim üstə titrəməsi,
Qafiyədir gül nəfəsi, bülbul səsi.
Qafiyədər göy ilə yer.

Qafiyədir sevinc-kədər.
Qafiyədir eniş-yoxuş, axşam-səhər,
təzə-boyat,
Ən müqəyyəd qafiyədir: Ölüm-həyat.

Şairin yaradıcılığında diqqəti çəkən məqamlardan biri onun əsərlərinin dərin ümumiləşdirmə vəsətinə malik olmasıdır. Onun seçdiyi, müraciət etdiyi mövzular cari, keçici, müvəqqəti problemlər üzərində qurulmamışdır. Əksinə, müəllif əsərlərinin mövzu obyektinə insanlağı daim düşündürəcək və narahat edəcək problemləri çevirmişdir ki, bu da yazılarının yaşarılığını, uzun ömürlülüüyünü şərtləndirən məqamlardandır. Məhz buna görədir ki, "Bəxtiyar Vahabzadənin sənətdə yolu predmet və hadisələrin, fikir və duyğuların zahiri əlamətlərindən mahiyyətinə, kökünə doğru gedən yoldur" (117, s. 58). Bu aspekt onun yaradıcılıq özünəməxsusluğunu şərtləndirən amillərdən biridir.

Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası bütün vəznləri əhatə etməkdədir. Şairin əruz, heca və sərbəst vəznlərdə şeirləri vardır. Şübhəsiz ki, əruz vəzni müəllifin yaradıcılığı üçün o qədər də səciyəvi deyildir. O yalnız klassik janrlarda yazdığı bəzi şeirlərini bu vəzndə qələmə almışdır. Bəxtiyar Vahabzadə ən mühüm əsərlərini əsasən heca vəznində yaratmışdır. Lakin eyni zamanda şairin sərbəst vəzn-

də də xeyli sayda orijinal, bədii baxımdan kamil əsərləri vardır. Lakin bir məsələyə diqqət yetirmək lazımdır ki, Bəxtiyar Vahabzadə heç zaman forma arxasınca qaçmamış, bu və ya digər vəznin üstünlüyündən bəhs etməmiş, əksinə həmişə yazdıqlarının mənası, məzmunu, ideya-fikir sıqlığı qayğısına qalmışdır. Müəllifin "Sərbəst şeir" adlı şeirində ədəbi-estetik fikirdə mübahisə doğuran bu məsələyə aydınlıq gətirilmişdir:

Gülü də sevdiren bizə ətirdi,
Gəl hikmət axtaraq söz gülzarında!
Nehru Hindistana bahar gətirdi,
Qırçını, o köhnə hind paltarında.
Vəzni sındıra da bilərsən, ancaq,
Bu günün sözünü deyək bu gündə.
Vəzndə axtarma gəl sərbəstliyi,
Axtar fikirlərin böyüklüyündə!

Bəxtiyar Vahabzadənin şeirləri poeziyanın müxtəlif janrlarını əhatə edir. O, bayatı, gəraylı, qoşma, qəzəl, poema və digər janrlarda şeirlər yazmışdır. Müəllif, istər klassik, istərsə də xalq şeiri tərzində yazdığı əsərlərlə bir tərəfdən ənəyə bağlılığını nümayiş etdirmiş, digər tərəfdən yaradıcılıq axtarışları ilə novator, yenilikdə mövqedə dayanıldığını göstərmişdir.

Şairin klassik janrlarda yazdığı şeirləri içərisində qəzəlləri daha çox diqqəti cəlb edir. Şairin bu janrda yazdığı əsərləri özünəməxsusluğu, orijinallığı ilə maraq doğurur. Məlum olduğu kimi, "Əsrlərin yadigarı olan qəzəl klassik şeirimizin mötəbər ağsaqqalı kimi günümüzdə də yaşayır. Sənətkar dühası bugün də qəzəlin ənənəvi model və strukturu - müasir həyat həqiqətlərinin - vətənpərvərlik duyğuları, yaradıcı insan və əməyin tərənnümü, müharibə dəhşətlərinə qarşı nifrət və mənəvi kamillik kimi problemləri lirik-psixoloji süjetin mövzuna çevirir" (132, s.100).

Bəxtiyar Vahabzadənin qəzəllərinin əsasən heca vəznində olması da diqqətəlayiqdir. Qeyd etmək lazımdır ki, "Klassik şeirin forma ənənələri ilə çağdaş poetik formaları kombinə etməyin maraqlı nümunələrindən biri - heca vəznini qəzəl yazmaqdır" (51, s.58). Bəxtiyar Vahabzadənin qəzəl janrında qələmə aldığı şeirlər məhz bu mənada ənənəvi janrın poetikasına yeni xüsusiyyətlər və çalarlar gətirməkdədir. Şairin qəzəlləri dərinistər məzmunu, istərsə də sənətkarlıq keyfiyyəti baxımından diqqəti çəkir. Xüsusilə, müəllifin son illərdə yazdığı "Vətən olmaz", "Vətən", "Qapılar", "Günümüz", "Nə biləydin?", "İlahi" "Gürünür", "Gülüşmək nə demək" və s. qəzəllər janrın poetikasını zənginləşdirən bədii nümunələr kimi maraq doğurur.

Böyük satirik Mirzə Ələkbər Sabirin "İlahi" rədifli qəzəlinə bir növ nəzirə kimi yazdığı eyni rədifli şeirdə Bəxtiyar Vahabzadə öz dövrü haqqında qənaətlərini böyük sənətkarlıqla əks etdirə bilmişdir:

Zülmün sonu yox, haqq unudulmuşmu, ilahi,
Dünyada ədalət yasaq olmuşmu, ilahi?

Dillərdə yalan, amma könüllərdə həqiqət,
Haqq zalimə, düz əyriyə qalmışmı, ilahi?

Bir məsələyə də diqqət yetirilməlidir ki, Bəxtiyar Vahabzadənin qəzəllərinin dili olduqca sadə, aydın və anlaşıqlıdır. Çağdaş dövrün bir çox şairlərindən fərqli olaraq onun qəzəllərində ərəb-fars tərkiblərinə təsadüf olunmur. O, fikirlərini yalnız ana dilinə məxsus sözlərdən bəhrələnməklə ifadə etməyə çalışır. Şairin qəzəllərinin digər bir özəlliyi isə, bəzən son misrada müəllif adının çəkilməməsi ilə bağlıdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin müraciət etdiyi janrlar içərisində gəraylılar da diqqəti cəlb etməkdədir. Müəllifin müxtəlif dövrlərdə qələmə aldığı "Mən aldanmaq istəyirmə", "Falçı", "Körpü çaydan uzaq düşüb", "Dədəsinin malı kimi" və başqa gəraylılar

istər məzmun, istərsə də forma baxımından maraq doğurur.

Açar gəzdim düyünümə,
Qıfıllar çıxdı önümə.
Sabah üçün bu günümə,
Dayaqlanmaq istəyirəm.

Gül kol imiş, sol sağ imiş,
Haqq-gerçəyi danmaq imiş.
Xoşbəxtlik aldanmaq imiş
Mən aldanmaq istəyirəm.

Bəxtiyar Vahabzadənin janrını nəغمə janrında yazdığı poetik örnəklər içərisində "Sındırma könlümü", "Dərsə gedən Dilarəm", "Yox", "Peşiman", "İşıqla", "Var", və s. poetik örnəklər diqqəti çəkir. Müəllifin "Peşiman" adlı nəغمəsi məzmun və ideya-bədii xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir:

Atdığım hər addımım,
Xətəlarla doluymuş.
Ömür yolum heç demə,
Peşimanlıq yoluymuş.

Fəlsəfi ruhda qələmə alınmış nəغمənin son misraları belədir:

Mən dünyaya gələndə,
Sevindilər bir zaman.
Mən indi bu dünyaya,
Gəlməyimə peşiman.

Şairin marş janrında yazdığı şeirləri, dərin məzmunu ilə seçilməklə yanaşı, janrın poetik xüsusiyyətlərinin yeni çalarlarla zənginləşdirilməsi baxımından maraq doğuran poetik örnəklərdən biridir. Şairin "Azərbaycan əsgəri", "Vətən marşı", "Azərbaycan", "Qalx ayağa" və digər şeirləri marş janrının kamil, bitkin örnəklərindəndir. Doğma yurdun müdafiə olunmasına, işğal edilmiş torpaqların düşməndən azad edilməsinə, Vətən sərhədlərinin qorunmasına bir növ çağırış ruhunun ifadə edildiyi "Azərbaycan əsgəri" şeirində şairin vətəndaşlıq amalı bədii təcəssümünü tapmışdır:

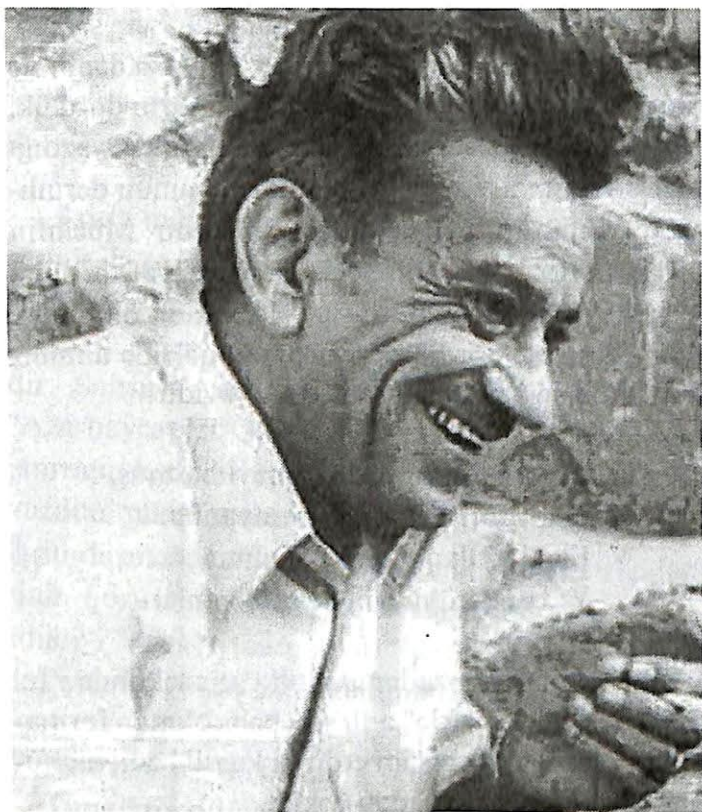
Azərbaycan torpağında boy atmışıq biz,
Tarixlərin o tayından gəlir əslimiz.
Bir düşməyə baş əymədi Oğuz nəslimiz,
Babaların qanı axır damarımızdan,
Azərbaycan əsgəriyik bu ada qurban!
Bu ada qurban hey! Bu ada qurban!
Azərbaycan əsgəriyik, bu ada qurban!

Azərbaycan poeziyasında miniatur şeir şəkillərinin formalaşmasında Bəxtiyar Vahabzadənin də xidmətləri danılmazdır. Bu mənada şairin dördlük, beşlik, altılıq, səkkizlik şeir formalarında yazdığı əsərləri ictimai siqləti, fəlsəfi məzmununun dərinliyi, düşündürücülüüyü ilə diqqəti cəlb edir. Müəllifin miniatur şeirlərində onun daha çox həyat təcrübələrindən doğan fəlsəfi düşüncələri ifadə olunmuşdur. Məsələn, dördlük formasında qələmə alınmış aşağıdakı şeir bu baxımdan səciyyəvidir:

Yalnız son nəfəsdə gerçəyi bulmuş,
Dünyanı əbədi mənzil sayanlar.
Elə doğulanda ölü doğulmuş,
Vaxtında ölməyi bacarmayanlar.

Bəxtiyar Vahabzadənin altılıq şeir şəklində yazdığı "Hansı bir ürəklə" adlı şeir bəhs olunan formanın poetikasını təcəssüm etdirən kamil bədii nümunələrdən biri kimi diqqəti çəkir:

Adımı dəyişin bilinsin yolum,
Məgər bəxtiyaram, Bəxtiyar olum?
Sinəmə dağ çəkən bir belə dağla,
Mən ağlar bəxtimə necə yar olum?
Millətim bədbəxtsə mən hansı haqla,
Mən hansı ürəklə bəxtiyar olum?

Bəxtiyar Vahabzadənin poeziya yaradıcılığında yeddilik şeir şəklinə də təsadüf olunmaqdadır. Müəllifin yeddilikləri içərisində "Çiçək" adlı şeir özünəməxsus poetik özəllikləri ilə seçilir:

Kamilsən, bütövsən, nursan, işıqsan,
Ağlın kəsmədiyi bir yaraşıqsan.

Arzu çox, xəyal çox, ömür bir çərək,
Laləni, nərgizi qəhr edən çiçək,
Ətrini içində gizlədən çiçək,
Ətrini gizlədin, sirrə büründün,
Mənimçün qaranlıq meşəyə döndün.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında səkkizlik şeir formasının da maraqlı nüsxələrinə rast gəlinir. Şairin mənəvi-əxlaqi mövzuda qələmə aldığı "Bağışlamaq" adlı səkkizliyi bu baxımdan səciyyəvidir:

Bağışlamaq - hər kəsə müyəssər deyil,
Qisas almaq - dünyada bir hünər deyil.
Bağışlamaq - Allahı özündə bulmaq,
Qisas almaq - şeytanın əsiri olmaq.

Günahkarı bağışla, səhvini qansa,
Unutma ki, oyaqdır həmişə vicdan.

Bu dünyada nə qədər bağışladınsa,
O dünyada o qədər bağışlanarsan.

Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlərini həm süjetsiz, həm də süjetli bədii nüsxələr kimi dəyərləndirmək olar. Əlbəttə, şair daha çox süjetsiz şeirlərə müraciət etmişdir. Lakin onun yaradıcılığında xeyli

miqdarda süjetli şeirlərə də təsadüf olunmaqdadır. Süjetli şeirlərdə şair təsvir etdiyi lövhə, hadisə və ya insan taleyi fonunda qarşısına qoyduğu bu və ya başqa ideyanı təbliğ etmək məramı izləməkdədir.

Əlbəttə, tədqiqatın kiçik bir bölümündə Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərini bütün yönləri ilə aşkarlamaq mümkün deyildir. Ona görə də burada sənətkarlıq məsələləri ilə bağlı ən ümumi mülahizələri irəli sürməklə kifayətlənirik.

X BÖLÜM

MÜASİRLƏRİNİN GÖZÜ İLƏ

İndiyədək Bəxtiyar Vahabzadə haqqında xeyli tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Bu tədqiqatlarda müəllifin şeirləri, poemaları, dram əsərləri, publisistikası, ədəbi-nəzəri əsərləri təhlil obyektinə çevrilmişdir. Onun haqqında Məmməd Arif, Mehdi Hüseyn, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Məmməd Cəfər, Mirzə İbrahimov, Süleyman Rəhimov, Osman Sarıvəlli, Əkbər Ağayev, İlyas Əfəndiyev, Kamal Talıbzadə, Əziz Mirəhmədov, Yaşar Qarayev, Qulu Xəlilov, Nəbi Xəzri, Balas Azəroğlu, Bəkir Nəbiyev, Şamil Salmanov, Kamran Məmmədov, Ağamusa Axundov, Qasım Qasımzadə, Pənah Xəlilov, Cəlal Abdullayev, Xalid Əlimirzəyev, Yusif Seyidov, Tofiq Hacıyev, Nəriman Həsənzadə, Fikrət Qoca, İfrat Əliyeva, Abdulla Abasov, Nizami Cəfərov, Vaqif Sultanlı, Tofiq Əbdülhəsənli, Maarifə Hacıyeva, Məmməd Aslan, Vaqif Yusifli, Etibar Talıblı, Fəridə Səfiyeva və başqaları tədqiqat əsərləri yazmışlar. Bu tədqiqatlarda müəllifin ümumi yaradıcılıq yolu, ayrı-ayrı janrlarda yazdığı əsərləri, ədəbi mövqeyi, sənətkarlığı və

s. məsələlər bu və ya digər şəkildə araşdırılmışdır. Əlbəttə, Bəxtiyar Vahabzadə haqqında yazılan tədqiqatları geniş, hərtərəfli təhlil etmək, bütün yönləri ilə səciyyələndirmək mümkün deyildir. Buna görə də onların yalnız ən mühümlərinə diqqət yetiriləcəkdir.

Yazıçı-tənqidçi Mehdi Hüseyn Bəxtiyar Vahabzadənin "İnsan və zaman" kitabına yazdığı "Narahat şair" adlı ön sözdə onun istedadını səciyyələndirərək fikirlərini aşağıdakı kimi yekunlaşdırır: "B.Vahabzadə son dərəcə sürətlə artan, yaradıcılığının həm mövzu dairəsini genişləndirməyə, həm də müstəqil bədii üslubunu yaratmağa inadla çalışan və bunun üçün də get-gedə oxucuların daha da rəğbətini qazanan görkəmli bir şairdir" (17, s. 4).

Xalq şairi Süleyman Rüstəm Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan vətənpərvərlik məqamına diqqəti cərkərək yazır: "Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında mənim xoşuma gələn nədir? Bu suala belə cavab verərəm: ilk növbədə vətəndaşlıq, azərbaycanlılıq, sonra da cəsarət, dərinlik. Onun respublikamızdan kənarda çap olunan şeirlərində imzasının yanında "Azərbaycan" sözünü yazmamaq da olar. Sanki onun bütün yaradıcılığına "Azərbaycan" möhürü vurulmuşdur" (130).

Xalq şairi Rəsul Rza Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir: "Şair Bəxtiyarın bəxtiyarlığı onun qiblə ediləcək dərəcədə böyük olan poetik istedadıdır. Bu yaradıcılıq istedadı ona dərin xalq məhəbbəti qazandırmışdır. Onu vətənin sevimli şairi etmişdir. Belə bir tale səadətdir. Belə bir insan həqiqətən bəxtiyardır" (135).

Yazıçı Süleyman Rəhimov Bəxtiyar Vahabzadəyə həsr etdiyi "Şahin şahpərli şair" adlı məqaləsində şairin yaradıcılıq istedadını xarakterizə edərək yazır: "Bəxtiyar şeirinin bulaqları bolluqdadır, bu çeşmələr axa-axa, birləşə-birləşə bütün bir çaya çevrilməkdədir. Bəxtiyar şeiri xalqımızın şeiriyyət çeşmələrindən bəhrələnməkdədir. Bu şeir hələ daha da gur şələlə kimi çağlayacaqdır" (129, s. 162).

Filologiya elmləri doktoru, professor Əkbər Ağayev şairin poeziyasının sənətkarlıq xüsusiyyətlərini səciyyələndirərək yazır: "B.Vahabzadənin poeziyasında oxucunu düşündürmək, onu daim ayıq vəziyyətdə saxlamaq, hər kəlməsi, hər beyti, hər bəndi və bunun şeir silsiləsi ilə onu həyata və fəaliyyətə səsləmək keyfiyyəti vardır və bu onun poetik üslubunun məziyyətlərindən biridir. Bu keyfiyyəti B.Vahabzadənin fəlsəfi poeziyaya meyli ilə də bağlayıb izah etmək olar. Amma unutmaq olmaz ki, şair qələmindən süzülən bütün hisslər, duyğular, fikirlər, fəlsəfi düşüncələr, təsvirlər və tə-

rənnümlər görək, hər şeydən əvvəl, şəffaf və aydın poeziya havasına düşsün, poeziyanın ilham deyilən mayasından qidalansın, poetikləşsin, öz formasını tapsın, ahəngini yaratsın, sonra şeir şəklində, lirik və epik lövhələrdə öz yerini tutsun. Sənətkarlıq da elə budur. B.Vahabzadənin poeziyasında sənətkarlığın bu tələbi yüksək mərtəbədədir, şair onu heç bir zaman unutmur" (8).

Akademik Bəkir Nəbiyev "Zirvəyə gedən yolda" adlı məqaləsində şairin yaradıcılığı haqqında elmi-nəzəri qənaətlərini obrazlı şəkildə aşağıdakı kimi xülasə etmişdir: "Bəxtiyar Vahabzadənin müşahidə dairəsi, toxunduğu problemlər və düşüncələr axarı çox geniş və vüsətlidir. İnsan qəlbini bir xəritəyə bənzətsək, onun bir çox naməlum güşələrində, əlçatmaz zirvələrində Bəxtiyar kəlamına məxsus bayraqcıqların sancılmış olduğunu görürük" (118).

Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayevin fikrincə, "Bəxtiyar şeirində zamana maraq - xalqın mənəvi əbədiyyətinə, mənəvi "indi"sində və keçmişinə olan maraq deməkdir. Zaman onu yalnız xalqın tarixi taleyi ilə, xalqın mənəvi və əxlaqi həyat təcrübəsi ilə bağlılığı baxımından düşündürür və narahat edir. Keçmişi də, gələcəyi də şair məhz "Vətən tarixi"nin səhifələri kimi vərəqləyir" (17, s.61). Yaşar Qarayev öz qənaətlərini davam etdirir-

rək yazır: "Bəxtiyar şəxsiyyəti yaradıcılığında qabarıq təzahür edən şairlərdəndir. Onun poetik "mən"i, fərdi üslubu, lirik qəhrəmanı poeziyamızın mənzərəsində aydın cizgiləri ilə seçilir" (17, s. 65). Qeyd edək ki, Yaşar Qarayevin Şamil Salmanovla birgə qələmə aldığı "Poeziyanın kamilliyi" (1985) adlı monoqrafiyada Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı geniş, sistemli şəkildə tədqiq olunmuşdur. Monoqrafiyada xüsusilə müəllifin poeziyası və dramaturji əsərləri daha əhatəli araşdırılmışdır (90).

Filologiya elmləri doktoru, professor Cəlal Abdullayevin tədqiqatlarında da Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının müxtəlif aspektləri ciddi şəkildə təhlil obyektinə çevrilmişdir. Tədqiqatçının ali məktəblərin humanitar fakültələri üçün nəzərdə tutulmuş iki cildlik "Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı" (Bakı, 2007) adlı dərsliyə daxil edilən Bəxtiyar Vahabzadəyə həsr olunmuş oçerkində görkəmli Azərbaycan şairinin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığı xronoloji müstəvidə araşdırılmışdır.

AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Tofiq Hacıyev Bəxtiyar Vahabzadənin əsərlərini dil baxımından təhlil etmiş, onun poetik fərdiyyətinin təməlində dil amilinin dayandığına diqqəti cəkmişdir: "Bəxtiyarın dili bir çaydırsa, o, axarının dolğunluğu, suyunun şəffaflığı, səsinin ürəkaçanlığı ilə seçilir. Bu poeziya mən-

tiqi cəhətdən dərin və aydın, bədii baxımdan fəal-
dır. Bu poeziya həyatla bərabər addımlayır, nəsil-
nəsil artır, on illikdən-on illiyə müdrikləşir, müa-
sirliyini saxlayır. Bu əlamətləri bizə onun dili de-
yir" (65, 52).

Şair haqqında "Bəxtiyar Vahabzadənin lirikası"
adlı monoqrafiya nəşr etdirmiş filologiya elmləri
doktoru, professor İfrat Əliyeva onu müasir Azər-
baycan poeziyasının qüdrətli yaradıcılarından biri
kimi təqdim etmişdir. Tədqiqatçının fikrincə,
"Bəxtiyar daim orijinallığa meyl edən sənətkardır.
Bəlkə də "meyl edən" ifadəsi fikrimizi tam aydın-
laşdırmır. Çünki orijinallıq şairin istəyindən yox,
həyata və hadisələrə poetik münasibətindən doğan
təbii bir keyfiyyətdir" (49, s.24).

AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri
doktoru, professor Nizami Cəfərovun "Bəxtiyar
Vahabzadə" adlı nisbətən kiçik həcmli monoqrafik
tədqiqatında şairin Azərbaycan ədəbiyyatı tari-
xində mövqeyinin müəyyənləşdirilməsinə çalışıl-
mışdır (27).

Filologiya elmləri namizədi Tofiq Əbdülhəsən-
linin "Müasir Azərbaycan poeziyası: mövzu, janr
və üslub problemləri" (Bakı, Elm, 2008) adlı mo-
noqrafik tədqiqatında 1991-2005-ci illər Azər-
baycan poeziyası kontekstində Bəxtiyar Vahabzadə-
nin zəngin poetik irsi mövcud problemlər işığında

təhlil obyektinə çevrilmişdir.

Tədqiqatçının qənaətinə, "Bəxtiyar Vahabza-
də sovet hakimiyyəti illərində senzuradan yayın-
maq məqsədilə bir çox əsərlərinin mövzunu baş-
qa xalqların həyatından almış, lakin bu tipli əsərlə-
rində bilavasitə Azərbaycanın ikiyə parçalanması-
na, müstəmləkə həyatı sürməsinə toxunulmuşdur"
(Bax:s.72).

Onu da qeyd etməyə ehtiyac vardır ki, Bəxtiyar
Vahabzadə haqqındakı tədqiqatların mühüm bir
qismi Türkiyədə yazılmışdır. Şairin yaradıcılığının
Türkiyədə populyar olması, əsərlərinin mühüm bir
qisminin qardaş ölkədə nəşr olunması təbii olaraq
onun haqqında ciddi araşdırmalar aparılmasına
təkan vermişdir. Türkiyədə Bəxtiyar Vahabzadə ir-
sinin araşdırılması və təbliğində Əhməd Bican Er-
cilasun, Yavuz Bülənd Bakülər, Əli Yavuz Akpi-
nar, Dursun Yıldırım, Mehmet Kaplan, Fatih
Bağcıoğlu, M.Halistin Kukul, Hüsniyyə Maya-
dağlı və başqa tədqiqatçıların araşdırmaları daha
çox diqqəti çəkməkdədir (245; 247; 250; 251; 252;
255).

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı Əhməd
Şmide (Almaniya), Çingiz Aytmatov (Qırğızıstan),
Yevgeni Yevtuşenko (Rusiya), Yeqor İsayev (Ru-
siya) kimi dünya şöhrətli sənətkarların da diqqəti-
ni cəlb etmişdir (221; 228; 235; 253).

Lakin yazılan tədqiqatların çoxluğuna, məzmun və keyfiyyətə fərqlənməsinə baxmayaraq Bəxtiyar Vahabzadə fenomeni hələ yetərinə dəyərləndirilməmiş, həqiqi elmi qiymətini almamışdır. Buna görə də onun haqqında yeni-yeni tədqiqatlar yazılmaqdadır.

SON SÖZ YERİNƏ

Təhlillərdən göründüyü kimi, Bəxtiyar Vahabzadə mürəkkəb həyat yolu keçmiş və zəngin bədii irs yaratmışdır. O, Azərbaycan poeziyası tarixində özünəməxsus mövqeyə malik, qüdrətli bir sənətkar, mütəfəkkir şair kimi diqqəti cəlb edir. Şairin əsərləri yaradıcılığa başladığı ilk gündən bəri sevilə-sevilə oxunur. Onun haqqında yazılan müxtəlif səpkili tədqiqatların isə sayı-hesabı yoxdur. Bütün bunlar Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcı şəxs kimi geniş eridusiyaya malik olduğunu göstərməkdədir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı demək olarkı, bütün ədəbi növləri əhatə etməkdədir. O, poeziya, nəsr və dramaturgiya sahəsində qələm çalmış, ədəbi tənqid, ədəbiyyatşünaslıq, publisistika ilə məşğul olmuş, tərcümələr etmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının mühüm bir qolunu poemaları təşkil edir. Şairin "Gülüstan", "Yollar-oğullar", "İztirabın sonu", "Sadə adamlar", "Şəbi-hicran", "Dörd yüz on altı", "Təzadlar", "Ağlar-güləyən", "Əbədi heykəl", "Etiraf", "Faciə", "Atılmışlar", "Muğam", "Mərziyə", "Şəhidlər" və digər poemaları Azərbaycan ədəbiyyatının dəyərli bədii nümunələrindəndir. Onun poemala-

rında beynəlxalq həyatda baş verən siyasi hadisələrdən tutmuş Azərbaycanın taleyi ilə bağlı ən mühüm məsələlərə toxunulmuşdur.

Müəllifin "İkinci səs", "Yağışdan sonra", "Yollara iz düşür", "Qızıl alma", "Fəryad", "Dar ağacı", "Özümüzü kəsən qılınc" ("Göy türklər") və digər pyesləri Azərbaycanın müxtəlif teatrlarında səhnəyə qoyulmuş, böyük uğur qazanmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığının aparıcı qollarından birini onun ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki araşdırmaları, həmçinin publisistik axtarışları təşkil edir.

Ədibin V.Höte, C.Bayron, P.Zayernhaymer, A.Nekrasov, L.Ukrainka, V.Antonov, Q.Kaktul, A.Kronqauz, R.Harold, M.Rumyantseva, V.Bokov, Y.Yevtuşenko, M.Borisova, A.Sofronov, İ.Oratovski, A.Dementyev, P.Voronko, H.Pravslər, A.Kuşner, S.Şipaçov, A.Madonis, M.Tursunzadə, Ə.Lahuti, H.Qulam, A.Aripov və digər şairlərin əsərlərindən çevirmələri Azərbaycan tərcümə ədəbiyyatının bənzərsiz nümunələri kimi ədəbi tənqid tərəfindən təqdir olunmaqdadır.

Müəllifin yaradıcılığının çoxcəhətli olması yazılarının bədii dəyərini azaltmamışdır. O, hansı ədəbi növə müraciət edir-etsin, kamil sənət nümunələri ortaya qoymuş, yazdıqları ilə geniş oxucu audito-

riyasının diqqət və marağını cəlb etmişdir. Bütün bunlar Bəxtiyar Vahabzadənin kamil bədii istetada malik olduğunu şərtləndirir.

Bəxtiyar Vahabzadə haqqında ciddi, sistemli, monumental tədqiqatlar hələ bundan sonar yazılacaqdır.

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN ÖMÜR YOLU RƏQƏMLƏRDƏ

1925, 16 avqust- Şəki şəhərində anadan olmuşdur.

1942-1947- Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) filologiya fakültəsində təhsil almışdır.

1943 - "Ana və şəkil" adlı ilk şeiri çap olunmuşdur.

1944-1945 - "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində şöbə müdiri vəzifəsində işləmişdir.

1945 - SSRİ Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul edilmişdir.

1945-1946 - "Azərbaycan gəncləri" qəzetində şöbə müdiri işləmişdir.

1949 - "Mənim dostlarım" adlı şeirlər toplusu nəşr olunmuşdur.

1950 - Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında müəllim vəzifəsinə keçmişdir.

1951 - "Səməd Vurğunun lirikası" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1953 - ADU-nun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında dosent vəzifəsinə keçmişdir.

1964 - "Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığı"

mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1966 - ADU-nun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında professor vəzifəsinə keçmişdir.

1970 - ADU-nun Azərbaycan sovet ədəbiyyatı kafedrasının professoru vəzifəsinə seçilmişdir.

1974 - Azərbaycanın "Əməkdar İncəsənət xadimi" fəxri adına layiq görülmüşdür.

1975 - Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif olunmuşdur.

1976 - Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı adına layiq görülmüşdür.

1980 - Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmişdir.

1984 - SSRİ Dövlət Mükafatı laureatı adına layiq görülmüşdür.

1984 - Azərbaycanın xalq şairi adına layiq görülmüşdür.

1990 - Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir.

1995 - Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü seçilmişdir. Həmçinin anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə "İstiqlal" ordeni ilə təltif edilmişdir.

2000 - Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü seçilmişdir. Həmçinin Azərbaycan

Respublikası Milli Məclisinin üzvü seçilmişdir.

2009, 13 fevral - Bakı şəhərində vəfat etmiş,
Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abasov Abdulla. Həyat və bədii həqiqət, Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı, 2005, 406 səh.

2. Abdulla Abbas. Erməni məsələsi və ya oğru elə bağırır, doğrunun bağı yarılr, Bakı, "Yurd" nəşriyyatı, 2003, 51 səh.

3. Abdullayev Cəlal. Lirikalar və zaman, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1982, 178 səh.

4. Abdullayeva Mahirə. İlğim cənnətlər, Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2004, 178 səh.

5. Abdullazadə Arif. Şairlər və yollar (Azərbaycan sovet poeziyasında yaradıcılıq üslubları), Bakı, Elm, 1984, 224 səh.

6. Ağayev Əkbər. Əsrin tərənnümü, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1980, 231 səh.

7. Ağayev Əkbər. "Yağışdan sonra", "Kommunist" qəzeti, 27 yanvar 1982

8. Ağayev Əkbər. Poeziyanın qələbəsi, "Bakı" qəzeti, 7 noyabr 1984

9. Axundlu Yavuz. İstiqlal şairləri, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1998, 126 səh.

10. Alışanlı Şirindil. Sözün estetik yaddaşı, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1994, 228 səh.

11. Allahverdiyev Vaqif. Müasir Azərbaycan poeziyasının inkişaf problemləri. Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya (Əlyazması hüququnda), M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, Bakı, 2000, 139 səh.

12. Aristotel. Poetika, Bakı, Azərənəşr, Bakı, 1974, 192 səh.

13. Asif Ata. İyirmi yanvar, "**Hərbi and**" qəzeti, 16-31 yanvar 2003, № 02 (6).

14. Aytmatov Çingiz. Zamanla həmahəng, "Kommunist" qəzeti, 19 noyabr 1984

15. Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası (məqalələr toplusu). II kitab, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2006, 496 səh.

16. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, I c, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2004, 1957, 760 s.

17. Azərbaycanın Bəxtiyarı. Bəxtiyar Vahabzadənin həyatı, yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti haqqında məqalələr toplusu, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1995, 400 səh.

18. Azəri Sabir. Qorxu, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 17 noyabr 1989

19. Azəroğlu Balaş. Qardaşım Bəxtiyar, "Ədə-

biyyat və incəsənət" qəzeti, 23 avqust 1985

20. Bayramoğlu Alxan. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım əməlləri bədii ədəbiyyatda, "**Ulduz**", 2001, № 10, s. 78-82.

21. Belinski V.Q. Seçilmiş məqalələri, Bakı, Gənclik, 1979, 228 səh.

22. Bəxtiyar dünyası. Tərtib edən Azər Bağirov, Bakı, "Təhsil" nəşriyyatı, 2005, 128 səh.

23. Binnətova Almas. Demokratiya və milli müstəqillik uğrunda mübarizənin Azərbaycan poeziyasında əksi. Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya (Əlyazması hüququnda), M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, Bakı, 1995, 159 səh.

24. Bualo. Poeziya sənəti, Azərənəşr, Bakı, 1969, 184 səh.

25. Cabbarlı Nərgiz. Yeni nəsil poeziyası, "Azərbaycan" jurnalı, 2004, № 8, səh.148-168

26. Cəfər Məmməd. Şairin səsi-xalqın səsi, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 16 noyabr 1984

27. Cəfərov Nizami. Bəxtiyar Vahabzadə, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1996, 96 səh.

28. Cəfərova Şahanə. Qarabağ müharibəsi müasir poeziyada, Bakı, "Təfəkkür NPM" nəşriyyatı, 2002, 72 səh.

29. Cilovdağlı Abbas, Şəhla Abbas qızı. Türk yurdu Qarabağ - yüz il müharibə, Bakı, "Nərgiz" nəşriyyatı, 2000, 440 səh.

30. Elçin. Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1981, 360 səh.

31. Elçin. Ədəbiyyatımızın yaradıcılıq problemləri, Bakı, "Təhsil" nəşriyyatı, 1999, 564 səh.

32. Elçin. Vilayət Quliyev. Özümüz və sözümüz, Bakı, Azərnəşr, 1993, 115 səh.

33. Eloğlu Səlahəddin. Şəhidlərin fəryadı, "Azərbaycan", 1997, № 5-6, səh. 169-178.

34. Əbülhəsənli Tofiq. İstiqlal işığında, Bakı, Şirvannəşr, 1998, 118 səh.

35. Əbülhəsənli Tofiq. Vətəndaş yangısı, Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 1998, 176 səh.

36. Ədəbi həyat: qurultaydan qurultaya, Tərtib edən Aydın Xan (Əbilov), Bakı, "Yurd" nəşriyyatı, 2004, 184 səh.

37. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət, Tərtib edən Əziz Mirəhmədov, Bakı, "Azərbaycan Ensiklopediyası" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 1998, 240 səh.

38. Əfəndiyev Asif. İnam və şübhə, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1988, 172 səh.

39. Əfəndiyev İlyas. Şairin lirikası, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 16 noyabr 1984

40. Əfəndiyeva Türkan. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyatı, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1980, 251 səh.

41. Əhmədov Teymur. XX əsr Azərbaycan yazıçıları, Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2004, 984 səh.

42. Əkbərzadə Şahmar. "Sən Bəxtiyar oldun o zamandan ki...", "Azərbaycan gəncləri" qəzeti, 1 noyabr 1984

43. Əliqızı Almaz. Güney Azərbaycan ədəbiyyatı: mərhələlər, təmayüllər, etüdlər, Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1998, 321 səh.

44. Əlimirzəyev Xəlid. "Yağışdan sonra", "Azərbaycan gəncləri" qəzeti, 26 iyun 1971

45. Əlioğlu Məsud. Kim haqlıdır? "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 29 may 1971

46. Əliyev Rəhim. Poeziyanın təbiiliyi, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1982, 96 səh.

47. Əliyeva Gülşən. Çağdaş poeziya və klassik irs, Bakı, Azərnəşr, 2000, 172 səh.

48. Əliyeva Gülşən. Çağdaş Azərbaycan poeziyasında Füzuli ənənələri. Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya (Əlyazması hüququnda), M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, Bakı, 2000, 163 səh.

49. Əliyeva İfrat. Bəxtiyar Vahabzadənin lirikası, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1983, 180 səh.

50. Əliyeva İfrat. "Dənizlər mavidir, meşələr yaşıl", "Ədəbiyyat qəzeti", 13 avqust 2004, № 31 (3418)

51. Əliyeva Jalə. Çağdaş türk şeirinin poetikası, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2000, 92 səh.

52. Əliyeva Jalə. Çağdaş türk poeziyası, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2002, 210 səh.

53. Əlizadə M. Əsrlərin arxasından eşidilən "Fəryad", "Bakı" qəzeti, 23 aprel 1984

54. Əmirov Sabir. Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyatı, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2000, 257 səh.

55. Əmrahoğlu Arif. Dünənimin sözləri, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2006, 412 səh.

56. Ənvəroğlu Himalay. Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri, Bakı, Elm, 2004, 773 səh.

57. Fəzli Gəray. Bəxtiyar Vahabzadə: şairin siyasi portreti, "Yeni fikir" qəzeti, 28 noyabr 1990, № 27 (364)

58. Göyüşov R. Qarabağın keçmişinə səyahət, Bakı, Azərnəşr, 1993, 240 s.

59. Gözəlov Nadir. Qarabağ dərdi, Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 1997, 212 səh.

60. Hacılı Asif. Bayatı poetikası, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2000, 162 səh.

61. Hacılı Asif. Bayatıların poetik semantikası, "Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası", II kitab, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2006, səh. 105-149

62. Hacıyev Abbas. Ədəbi növlər və janrlar, Bakı, AD-PI nəşri, 1992, 121 səh.

63. Hacıyev Abbas. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı, "Mütərcim" nəşriyyatı, 1996, 376 səh.

64. Hacıyev Abbas. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları, Bakı, "Zaman" nəşriyyatı, 1999, 417 səh.

65. Hacıyev Tofiq. Düşüncəli, istedadlı dil, "Ulduz" jurnalı, 1983, № 7, səh. 45-52

66. Hacıyeva Fəridə. Göylər pənahım mənim, Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2003, 152 səh.

67. Hacıyeva Maarifə. Dirilik bulağı (B.Vahabzadə yaradıcılığında folklor nümunələri), "Ulduz" jurnalı, 1982, № 2, səh. 53-54

68. Hacıyeva Maarifə. Ədəbi mülahizələr, Bakı, Azərnəşr, 2007, 240 səh.

69. Həbibbəyli İsa. Himn və marş, "Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası", II kitab, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2006, səh. 417-422

70. Həkimov Mürsəl. Bayatılar (dərs vəsaiti), Bakı, ADPU nəşriyyatı, 1991, 102 səh.

71. Həzioğlu Qorxmaz. Poetik formaların təkamülündə fərdi üslub, "Azərbaycan ədəbiyyatının

tarixi poetikası", II kitab, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2006, səh. 71-104

72. Hüseyn Mehdi. Dəyərli əsər, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 30 yanvar 1965

73. Hüseynoğlu Tofiq. Söz - tarixin yuvası, Bakı, Azərnəşr, 2000, 166 səh.

74. Xəlilov Qulu. Həyatdan gələn səslər, Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 1984, 352 səh.

75. Xəlilov Pənah. Ömrün payızında, "Azərbaycan" jurnalı, 1983, № 7, səh.185-187

76. Xəzri Nəbi. Poeziyamız bir ümmandırsa, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 23 avqust 1985

77. İbrahimov Mirzə. Uca fikirlər, coşqun ehtiraslar poeziyası, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 16 noyabr 1984

78. İlin İlya. Postmodernizm XX əsrin sonunun ruhi konsepsiyası kimi, "Azərbaycan" jurnalı, 2005, № 5, səh.177-190

79. İsmayıl Məmməd. Yalana nifrət, həqiqətə məhəb-bətlə, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 23 avqust 1985

80. İsmayilov Məmməd. Müasir Azərbaycan poeziyasında aşiq şeiri ənənələri, Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya (Əlyazması hüququnda),

M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, Bakı, 1997, 182 səh.

81. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri (məqalələr toplusu). I kitab, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2006, 428 səh.

82. Kazımov Qəzənfər. Sənət düşüncələri, Bakı, Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, 1997, 576 səh.

83. Köçərli T. Qarabağ: yalan və həqiqətlər, Bakı, "İrşad" mərkəzi, 1998.

84. Qara yanvar. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1990, 320 səh.

85. Qarayev Yaşar. Səhnəmiz və müasirlərimiz, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1972, 210 səh.

86. Qarayev Yaşar. Poeziya və nəsr, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1979, 198 səh.

87. Qarayev Yaşar. Meyar şəxsiyyətdir, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1988, 456 səh.

88. Qarayev Yaşar. Tarix: yaxından və uzaqdan, Bakı, "Sabah" nəşriyyatı, 1996, 712 s.

89. Qarayev Yaşar. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIX və XX-yüzlər), Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2002

90. Qarayev Yaşar. Salmanov Şamil. Poeziyanın təbiiliyi, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1985, 193 səh.

91. Qasımlı Məhərrəm. Bayatı, "Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası", II kitab, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2006, səh. 271-288

92. Qasımov Himalay. Bədiiliyin meyarı, Bakı, API nəşriyyatı, 1990, 88 səh.

93. Qəhrəmanlı Nazif. Məlum və naməlum üslub, "Ulduz" jurnalı, 1997, №1, səh. 91-93

94. Quliyev Kamil. Lirikə, müasirlik və qəhrəman, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1983, 197 səh.

95. Quliyev Qorxmaz. Postmodernizm, "Azərbaycan" jurnalı, 2005, № 9, səh.172- 183

96. Quliyev Tərən. Əruz, Bakı, "Əlhüda" nəşriyyatı, 2001, 37 səh.

97. Quliyev Tofiq. Ədəbiyyatda realizm və modernizm problemləri, Bakı, "Nağıl evi" nəşriyyatı, 2006, 130 səh.

98. Quliyev Vilayət. Azərbaycanda erməni zülmü, Bakı, "Ozan" nəşriyyatı, 1990.

99. Mahmudov Y., Şükürov K. Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər, Bakı, "Təhsil" nəşriyyatı, 2005, 380 səh.

100. Mansurzadə Ağəddin. Düşündürən poeziya, "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 6 avqust 1982

101. Mansurzadə Ağəddin. Özü də, sözü də qocalmayan şair, "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 16 avqust 1985

102. Mehəliyəv Elçin. Müharibə və ədəbiyyat (90-cı illərin Azərbaycan ədəbiyyatı əsasında), Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı, 2001, 37 s.

103. Mehəliyəv Elçin. Müharibə poeziyada, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1999, № 10, s. 176-183.

104. Mehəliyəv Elçin. Müharibə və ədəbiyyat, Bakı, Azərnəşr, 2000, 228 s.

105. Məmmədli Mürşüd. Ustad, "Yeni müsəvat" qəzeti, 23 avqust 2001.

106. Məmmədli Mürşüd. Bəxtiyar Vahabzadə - istiqlal şairi, "Azərbaycan" jurnalı, 204, № 9, səh.172-180

107. Məmmədov M. Poeziya yeni təfəkkür işığında, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1990, 176 səh.

108. Məmmədova Pərvanə. "Varlıq" jurnalında ədəbiyyat məsələləri, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2000, 200 səh.

109. Məsud Afaq. Ədəbiyyatımız yeni boyunduruq altında, "Yol" qəzeti, oktyabr, 1992, № 10.

110. Musayeva İradə. İmdad haraylı bir səs, "Azərbaycan" jurnalı, 2005, № 1, səh.187-189

111. Mustafa Nizaməddin. Poeziya: dünənə, bu günümüz, "Azərbaycan", 1992, № 9-10.

112. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə, I-II cildlər, Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, 504; 560 səh.

113. Mütəllibov Tofiq. Bəxtiyarlıq, "Azərbaycan gəncləri" qəzeti, 15 avqust 1985

114. Nağıyeva Nərmin. Mən insan övladı, torpaq oğluyam, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1995, 88 səh.

115. Nəbiyev Bəkir. Tənqid və ədəbi proses, Bakı, Azərnəşr, 1976, 186 səh.

116. Nəbiyev Bəkir. Kamalın təntənəsi, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1981, 397 səh.

117. Nəbiyev Bəkir. Söz ürəkdən gələndə, Bakı, Azərnəşr, 1984, 284 səh.

118. Nəbiyev Bəkir. Zirvəyə gedən yolda, "Kommunist" qəzeti, 16 avqust 1985

119. Nəbiyev Bəkir. İstiqlal şairi, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2001, 348 səh.

120. Nəbiyev Bəkir. Çətin yollarda, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2000, 780 səh.

121. Nəcəfova Mərziyyə. Qarabağ mövzusu bədii publisistikada, Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı, 2002, 24 səh.

122. Nəcəfova Mərziyyə. Qarabağ mövzusu bədii publisistikada, Bakı, "Nafta-press" nəşriyyatı, 2000, 106 səh.

123. Nəcəfova Mərziyyə. Şəhid ədəbiyyatı janrını zaman yaratdı, "Elmi axtarışlar", I c., Bakı, Elm, 2000, səh. 23-26.

124. Nəcəfova Mərziyyə. B. Vahabzadə publisistikasında Qarabağ problemi, "Tədqiqlər", I c., Bakı, Elm, 2002, səh. 209-214.

125. Nəsibova Hicran. Müasir Azərbaycan lirikasında insan konsepsiyası, Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya (Əlyazması hüququnda), M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, Bakı, 1998, 156 səh.

126. Parçalanmış millətin harayı (Həsərət şeirləri və bayatıları). Bakı, "Nurlar" nəşriyyatı, 2007, 656 səh.

127. Rahim Məmməd. Bəxtiyar Vahabzadənin şeirləri, "inqilab və mədəniyyət" jurnalı, 1952, № 7, səh.162-169

128. Rəhimli İlham. B.Vahabzadə dramaturgiyasında üslub problemi, "Qobustan", 1981, № 4, səh.43-46

129. Rəhimov Süleyman. Şahin şahpərli şair, "Azərbaycan" jurnalı, 1975, № 10

130. Rüstəm Süleyman. Azərbaycanın xalq şairi, "Bakı" qəzeti, 15 avqust 1985

131. Rüstəm xanlı Sabir. Seçilmiş əsərləri, Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2004, 344 səh.

132. Rüstəmovə Azadə. Klassik Azərbaycan poeziyasında qəzəl, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1990, 102 səh.

133. Rüstəmovə A., Nəbiyev B., Qarayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2003, 376 səh.

134. Rza Xəlil. Vətəndaşlıq və müasirlik, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 19 aprel 1975

135. Rza Rəsul. Bəxtiyarlıq, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 23 avqust 1975

136. Salmanov Şamil. Azərbaycan sovet şeirinin ənənə və novatorluq problemi, Bakı, Elm, 1980, 184 səh.

137. Salmanov Şamil. Müasirlik mövqeyindən, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1982, 204 səh.

138. Salmanov Şamil. Bəxtiyar Vahabzadənin lirikası, Azərb. EA "Ədəbiyyat, dil, incəsənət" seriyası, 1986, №1 səh. 16-20

139. Salmanov Şamil. İnsaniliyin qələbəsi, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 24 fevral 1989

140. Salmanov Şamil. Bilsin ana torpaq... (Müharibə və müasir fikir), "Azərbaycan" jurnalı, 1995, № 1-3.

141. Seyidov Yusif. Ömrün kamala yetişən çağı, "Kommunist" qəzeti, 22 yanvar 1983

142. Seyidov Yusif. Sözü qüdrəti, Bakı, "Yazı-

çı" nəşriyyatı, 1983

143. Seyidov Yusif. Şairin fikir dünyası, Bakı, "Bilik", 1985

144. Səfiyeva Fəridə. Bəxtiyar Vahabzadənin dramaturgiyasında qadın obrazları, "Azərbaycan qadını" jurnalı, 1994, № 2, səh. 29

145. Sultanlı Vaqif. Azadlığın üfüqləri, Bakı, Şirvannəşr, 1997, 208 s.

146. Sultanlı Vaqif. Ədəbi-nəzəri illüstrasiyalar, Bakı, Azərnəşr, 2000, 54 s.

147. Talıblı Etibar. Bəxtiyar Vahabzadənin "Muğam" poeması və folklor ənənələri, "Azərbaycan sovet poeziyasında poetika məsələləri", Bakı, BDU nəşri, 1991, səh.30-38

148. Teymurqızı Rəfiqə. Bədii dilin özəlliyi və gözəlliyi, Bakı, "Ozan" nəşriyyatı, 2000, 180 səh.

149. Türk dünyasının Bəxtiyarı, I hissə, Bakı, "Təfəkkür NPM", 2002, 364 səh.

150. Türk jurnalı Azərbaycan şairi haqqında, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 17 avqust 1979

151. Ulusel Rahid. Ayağından daş asılmış həqiqətlər, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 24 may 1991

152. Vahabzadə Bəxtiyar. Mənim dostlarım, Bakı, Azərnəşr, 1949, 65 səh.

153. Vahabzadə Bəxtiyar. Bahar, Bakı, Uşaq-

gəncnəşr, 1950, 49 səh.

154. Vahabzadə Bəxtiyar. Ədəbi heykəl, Bakı, Azərnəşr, 1951, 60 səh.

155. Vahabzadə Bəxtiyar. Dostluq nəğməsi, Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1953, 63 səh.

156. Vahabzadə Bəxtiyar. Çinar, Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1956, 62 səh.

157. Vahabzadə Bəxtiyar. Sadə adamlar, Bakı, Azərnəşr, 1956, 124 səh.

158. Vahabzadə Bəxtiyar. Xalq şairi Səməd Vurğun, Bakı, ADU nəşriyyatı, 1956, 129 səh.

159. Vahabzadə Bəxtiyar. Ceyran, Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1957, 163 səh.

160. Vahabzadə Bəxtiyar. Aylı gecə, Bakı, Azərnəşr, 1958, 127 səh.

161. Vahabzadə Bəxtiyar. Şəbi-hicran, Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1959, 89 səh.

162. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri, Bakı, Azərnəşr, 1961, 273 səh.

163. Vahabzadə Bəxtiyar. Etiraf, Şəbi-hicran, Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1962, 187 səh.

164. Vahabzadə Bəxtiyar. İnsan və zaman, Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1964, 228 səh.

165. Vahabzadə Bəxtiyar. Bir ürəkdə dörd fəsil, Bakı, Azərnəşr, 1966, 236 səh.

166. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri, Ba-

kı, Gənclik, 1967, 411 səh.

167. Vahabzadə Bəxtiyar. Səməd Vurğun, Bakı, Azərnəşr, 1968, 346 səh.

168. Vahabzadə Bəxtiyar. Köklər-budaqlar, Bakı, Gənclik, 1968, 346 səh.

169. Vahabzadə Bəxtiyar. Dəniz-sahil, Bakı, Gənclik, 1969, 142 səh.

170. Vahabzadə Bəxtiyar. Dörd yüz on altı, Bakı, Gənclik, 1970, 133 səh.

171. Vahabzadə Bəxtiyar. Bir baharın qaranquşu, Bakı, Gənclik, 1971, 168 səh.

172. Vahabzadə Bəxtiyar. Dan yeri, Bakı, Bakı, Gənclik, 1973, 260 səh.

173. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri (2 cildə), I cild, Bakı, Azərnəşr, 1974, 283 səh.

174. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri (2 cildə), II cild, Bakı, Azərnəşr, 1975, 250 səh.

175. Vahabzadə Bəxtiyar. Sənətkar və zaman, Bakı, Gənclik, 1976, 298 səh.

176. Vahabzadə Bəxtiyar. Açıq söhbət, Bakı, Gənclik, 1977, 173 səh.

177. Vahabzadə Bəxtiyar. Sadəlikdə böyüklük, Bakı, Yazıçı, 1978, 335 səh.

178. Vahabzadə Bəxtiyar. Açılan səhərlərə salam, Bakı, Yazıçı, 1979, 230 səh.

179. Vahabzadə Bəxtiyar. Pyeslər, Bakı, Gənc-

lik, 1980, 335 səh.

180. Vahabzadə Bəxtiyar. Payız düşüncələri, Bakı, Yazıçı, 1981, 365 səh.

181. Vahabzadə Bəxtiyar. Muğam, Bakı, Yazıçı, 1982, 132 səh.

182. Vahabzadə Bəxtiyar. Hər çiçəkdən bir ləçək, Bakı, Yazıçı, 1982

183. Vahabzadə Bəxtiyar. Vətən ocağının istisi, Bakı, Gənclik, 1982, 181 səh.

184. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri (2 cildə), I cild, Bakı, Yazıçı, 1983, 425 səh.

185. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri (2 cildə), II cild, Bakı, Yazıçı, 1984, 448 səh.

186. Vahabzadə Bəxtiyar. Səməd Vurğun, Bakı, Gənclik, 1984, 377 səh.

187. Vahabzadə Bəxtiyar. Özümlə söhbət, Bakı, Azərnəşr, 1985, 264 səh.

188. Vahabzadə Bəxtiyar. Dərin qatlara işiq, Bakı, Yazıçı, 1986, 318 səh.

189. Vahabzadə Bəxtiyar. Axı, dünya fırlanır, Bakı, Yazıçı, 1987, 204 səh.

190. Vahabzadə Bəxtiyar. Gəlin açıq danışaq, Bakı, Azərnəşr, 1988, 210 səh.

191. Vahabzadə Bəxtiyar. Lirikə, Bakı, Azərnəşr, 1990, 214 səh.

192. Vahabzadə Bəxtiyar. Şəhidlər, Bakı, "Elm"

nəşriyyatı, 1990.

193. Vahabzadə Bəxtiyar. Şənbə gecəsinə gedən yol, Bakı, Azərnəşr, 1991.

194. Vahabzadə Bəxtiyar. Nağıl-həyat, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1991, 240 səh.

195. Vahabzadə Bəxtiyar. Ümidə heykəl qoyun, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1993, 124 səh.

196. Vahabzadə Bəxtiyar. Yeni şeirlər, Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1993.

197. Vahabzadə Bəxtiyar. Vətəndaş, Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 1994.

198. Vahabzadə Bəxtiyar (Foto-kitab), Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1995, 128 səh.

199. Vahabzadə Bəxtiyar. Yanan da mən, yaman da mən, Bakı, "Göytürk" nəşriyyatı, 1995, 286 səh.

200. Vahabzadə Bəxtiyar. Körpü çaydan uzaq düşüb, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1996

201. Vahabzadə Bəxtiyar. Bir ömür yuxu, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1998, 192 səh.

202. Vahabzadə Bəxtiyar. İstiqlal, Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 1999, 496 səh.

203. Vahabzadə Bəxtiyar. Ağıl başqa, ürək başqa, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2000, 288 səh.

204. Vahabzadə Bəxtiyar. Ədəbi düşüncələr, Bakı, "Təhsil" nəşriyyatı, 2000, 216 səh.

205. Vahabzadə Bəxtiyar. Ağ atlı oğlan, Bakı, "Təhsil" nəşriyyatı, 2002

206. Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri, 6 cildə, I cild, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2001, 544 səh.

207. Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri, 6 cildə, II cild, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2002, 576 səh.

208. Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri, 6 cildə, III cild, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2002, 572 səh.

209. Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri, 6 cildə, IV cild, Bakı, "Çaşıoğlu" nəşriyyatı, 2002, 608 səh.

210. Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri, 6 cildə, V cild, Bakı, "Çaşıoğlu" nəşriyyatı, 2002, 504 səh.

211. Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri, 6 cildə, VI cild, Bakı, "Çaşıoğlu" nəşriyyatı, 2003, 776 səh.

212. Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri, 12 cildə, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2007

213. Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri, 12 cildə, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2008-2009

214. Vəliyev Kamil. Qiymətli tədqiqat əsəri, "Azərbaycan gəncləri" qəzeti, 21 yanvar 1984

215. Yusifli Vaqif. Yollar hayana aparır, Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 1999, 140 səh.

216. Yusifli Vaqif. Tənhəliğin poeziyası, "Azərbaycan" jurnalı, 2003, № 2, səh.91-94

217. Yusifli Vaqif. Meyar, "Yeni Azərbaycan" qəzeti, 29 avqust 1995

218. Yusifoğlu Rafiq. Müasir ədəbi proses və ədəbi tənqid, Bakı, "Çaşıoğlu" nəşriyyatı, 2004, 240 səh.

219. Zatonski Dmitri. Postmodernizm tarixi interyerdə, "Körpü" dərgisi, 2005, № 2, səh.150-163

220. Zaurly B. Poeziyanın inkişaf yolları, Bakı, Ozan, 1997.

Rus dilində

221. Айтматов Чингиз. Читая современника, "Литературная газета", 19 октября 1983 г.

222. Вагабзаде Бахтияр. Простые люди, Москва, Советский писатель, 1958, 127 стр.

223. Вагабзаде Бахтияр. Высота, Москва, Советский писатель, 1964, 103 стр.

224. Вагабзаде Бахтияр. Девичья башня, Москва, Советский писатель, 1968, 106 стр.

225. Вагабзаде Бахтияр. Весна на вершинах, Москва, Художественная литература, 1974, 158 стр.

226. Вагабзаде Бахтияр. Не закрывай окно, Москва, Советский писатель, 1982, 103 стр.

227. Вагабзаде Бахтияр. Все пространство души, Баку, Язычы, 1985, 245 стр.

228. Вагабзаде Бахтияр. Мы на одном корабле, Москва, Советский писатель, 1986, 336 стр.

229. Вагабзаде Бахтияр. Достоинство, Баку, Язычы, 1988, 248 стр.

230. Вагабзаде Бахтияр. Метаморфозы, Москва, Молодая гвардия, 1990, 111 стр.

231. Вагабзаде Бахтияр. Лирика, Баку, Азернешр, 1990, 67 стр.

232. Гусейнов Чингиз. Этот живой феномен, М., Советский писатель, 1988, 480 стр.

233. Гулиев Гасан. Азербайджанская поэзия вчера и сегодня, Москва, Знание, 1986, 180 стр.

234. Дадашзаде М.А. Азербайджанская литература, Москва, "Высшая школа", 1979, 204 стр.

235. Евтушенко Е. О Бахтияре Вагабзаде, "Литературный Азербайджан", 1981, № 10, стр. 7-8

236. Казакова Р. Ответственность за судьбы мира (О книге Б.Вагабзаде "Мы на одном корабле"), "Литературная газета", 11 октября 1984 г.

237. Литературный энциклопедический словарь, Москва, Советская энциклопедия, 1987

238. Михайлов А. Поэты и поэзия, Москва, Просвещение, 1978, 302 стр.

239. Рзаев В. Не закрывай окно, "Литературное обозрение", 1984, № 2, с. 79-80

240. Словарь литературоведческих терминов. Составители Л.И.Тимофеев и С.В.Тураев, Москва, Просвещение, 1974

241. Франко Н.Я. Из секретов поэтического творчества, Москва, Искусство, 1967, 242 стр.

242. Халдеев А. Из глубин сердца (О книге Б.Вагабзаде "Мы на одном корабле"), газ. "Вышка", 29 октября 1983 г.

243. Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы, Москва, Изд-во Советский писатель, 1975, 408 стр.

244. Широков В. К вершине приведет мечта (О книге Б.Вагабзаде "Не закрывай окно"), "Литературная газета", 6 апреля 1983 г.

Türkiye türkcəsində

245. Akpınar Yavuz. Azeri Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, Dergah yayınları, 1994, 512 s.

246. Canbek Eray. Şiir ve Şair Üzerine Aykırı Düşünceler, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1992

247. Ercilasun Ahmet Bican. Bir Azeri şairi: B.Vahabzade, "Milli Eğitim ve Kültür" dergisi, 1979, sayı 2

248. Eroğlu Ebubekir. Modern Türk Şiirinin Doğası, İstanbul, Yarı Kredi Yayınları, 1993

249. Kabaklı Ahmet. Türk Edebiyatı, Cilt 4, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2001

250. Kaplan Mehmet. Pırlanta gibi bir şiir, "Türk Edebiyatı", 1984, sayı 123

251. Kukul M. Halistin. Bahtiyar Vahabzade'nin "Hörümçek tor bağladı" şiiri hakkında, "Orta-doğu" dergisi, 1993, sayı 11

252. Mayadağlı Hüsniye. B. Vahabzadenin eserlerinde setiraltı ifadeler, "Türk Edebiyatı" dergisi, şubat, 1994, s.26-29

253. Şmide Ahmet. Bahtiyar Vahabzadeye mektup, "Türk Edebiyatı" dergisi, şubat, 1973, sayı 23, s.22-23

254. Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000). Editör dr.Ramazan Korkmaz, 3. baskı, Ankara, Grafiker Yayıncılık, 2006, 535 s.

255. Yıldırım Dursun. "Payız düşünceleri"tvu büyük arzular, "Milli Kültür" dergisi, 1982, sayı 9

256. Zeynalabdin Makas. Çağdaş Azerbaycan şiiri Antolojisi (ön söz), Ankara, 1992, 480 s.

SUMMARY

The book analyzes the literary path of one of the prominent representatives of Azerbaijanian literature - Bakhtiyar Vahabzadeh.

Bakhtiyar Vahabzadeh has a rich literary heritage. He draws attention as a peculiar, talented poet and philosopher in the history of Azerbaijan poetry. His literary works have become best-sellers since the first day of he entered the literary world. There is countless number of researches about him. All these prove Bakhtiyar Vahabzadeh as a very creative and endowed person.

Bakhtiyar Vahabzadeh's literature comprises all literary genres. He used his creativity in poetry, prose and drama, has engaged in literature studies, literary critics and journalism and has translated a number of literary works.

One of main part of Bakhtiyar Vahabzadeh's creativity consist his poems. His poems such as "Gulustan", "Paths-sons", "The end of agony", "Humble people", "Shabi-hijran", "Four hundred sixteen", "Controversies", "Crying-laughing", "Eternal monument", "Confession", "Tragedy",

"The abandoned", "Mugham", "Marziya", "Martyrs" and etc. are one of the most precious literary samples. His poems analyze starting from the political processes in the international life to the most important issues in the Azerbaijanian life.

His translations from V.Geothe, G.Byron, P.Zayernhaymer, A.Nektasov, L.Ukrainka, V.Antonov, G.Kaktul, A.Krongauz, P.Harold, M.Rumyantseva, V.Bokov, Y.Yevtushenko, M.Borisova, A.Sofronov, İ.Oratovski, A.Dementyev, P.Voronko, Sh.Pravslar, A.Kushner, S.Shipachov, A.Madonis, M.Tursunzade, A.Lahuti, H.Gulam, A.Aripov are considered as outstanding works in the Azerbaijanian translation literature by literary critics.

His dramas like "Second voice", "After the rain", "Tracks in the roads", "Golden apple", "Gallows", "The sword stabbing us" and etc. have been played in the various theatres of Azerbaijan and have gained a great fame.

One of the main leading branches of Bakhtiyar Vahabzadeh's literature consist of his research in the literary critics and literary studies, as well as his publications in mass media.

Diversity of the author's literature has not reduced the literary value of his works. No matter what genre the author turns to, he gains the interest and attention of the readers. These factors constitute Bakhtiyar Vahabzadeh's great literary talent.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Hisslə idrakın vəhdəti (Vaqif Sultanlı).....	3
Ön söz yerinə	9

I bölüm

Həyatı və mühiti.....	13
-----------------------	----

II bölüm

Poeziyası	17
-----------------	----

III bölüm

Poemaları.....	49
----------------	----

IV bölüm

Dramaturgiyası.....	65
---------------------	----

V bölüm

Bədii nəsrə	73
-------------------	----

VI bölüm

Ədəbi-tənqidi və ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyəti.....	77
--	----

VII bölüm

Publisistik yaradıcılığı	81
--------------------------------	----

VIII bölüm

Tərcüməçilik fəaliyyəti	85
-------------------------------	----

IX bölüm

Bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri	89
--	----

X bölüm

Müasirlərinin gözü ilə	109
------------------------------	-----

Son söz yerinə	117
----------------------	-----

Bəxtiyar Vahabzadənin ömür yolu rəqəmlərdə	120
---	-----

Ədəbiyyat.....	123
----------------	-----

Summary	147
---------------	-----

Asifə Telman qızı Əliyeva
Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı
(Azərbaycan türkcəsində)
Bakı, 2010

Texniki redaktor:
Cəsaərat Ərkivan

Kompüter tərtibatı
Məhəbbət Köyük

Nəşriyyat redaktoru
Aysel Süleymanlı

Yığılmağa verilmiş 12.07.2010

Çapa imzalanmış 15.09. 2010

Həcmi 9,5 ç/v

Formatı 60 x 84 1/16

Sayı 500

Qiyməti müqavilə ilə

Hec bilmirəm niyə gəldim dünyaya,
Gəldim, niyə getməliyəm, bilmirəm!

Əzab adlı dəyirməndən narın çıx,
Keçəcəksən ələyindən dünyanın!

Vətən də bizimtək ölər, yox olar,
Vətənin yolunda ölənlə olmasa!
Bircə bundan razıyam ki, Özümün nə mənəm.

Ömrü müftə aldın, baha sat, gülüm,
Mayasız bu qazanc baş sərvətidir.

Könlüm Vətən torpağı, arzum qızıl bir səhər,
O torpaqdan göyərmiş şeir adlanan çiçəklər.

Şirin gülüşlərimiz, acı fəqanlarımız
Bir salama dəymədi?!

Qayğılı günlərimiz, qayğısız anlarımız,
Bir salama dəymədi?!

A₂ 2010
3009

Vətən eşqi dağın da sinəsini dəqləyər,
Eşq olmayan ürəkdə hörümçək tor bağlayan!
Bu dünyaya gətirsə də anam mənə,
Yaradılbır inam mənə!

Gül ki, dünya sənə cənnət görünsün,
Ağlasan dünya da ağlar gözündə.

Biz uşaq doğulub qoca ölünce
Kaş qoca doğulub, uşaq ölsəydik.

Vaxt çatmaya-çatmaya ömrümüz çatır sona,
Xosbəxt o adamdır ki, təslim olur vaxt ona!